

Hild Márta

SURÁNYI-UNGER TIVADAR ÉS A NÉMET KÖZGAZDASÁGI HAGYOMÁNY

Történetek a két világháború közötti magyar közgazdaságtanról*

BEVEZETÉS

Surányi-Unger Tivadar azon kevesek közé tartozott, akik a második világháborút megelőzően hozzájárultak a magyar közgazdaság-tudomány nemzetközi hírnevéhez. A két világháború közötti magyar elméleti közgazdaságtan legtekintélyesebb képviselői – Heller Farkas és Navratil Ákos –, a Kautz Gyula által félévszázaddal korábban megalapozott, középutas magyar tradíciót követték, közgazdasági rendszereik kialakításában egyformán fontos eligazodási pontként támaszkodtak a főáram különböző iskoláira, és az ezzel ellentétben álló német irányzatokra. Az akkori fiatal generációt képviselő Surányi-Unger más utat választott. Tudományos munkásságának lényegi vonása, hogy pályája elejétől kezdve a német közgazdaságtan hagyományát követte, és a német idealista filozófiából kiinduló univerzalizmus eszméiben vélte megtalálni a fogódzót a korabeli aktuális problémákra választ kereső nézeteihez. A német közgazdasági gondolkodás hatásának dominanciája egyaránt megnyilvánult elmélettörténeti felfogásában, az univerzalizmushoz fűződő kapcsolatában és – ezzel szoros összefüggésben – gazdaságpolitikai nézetei elméleti megalapozásában.

Surányi-Unger mind elmélettörténészként, mind elméleti közgazdászként a közgazdaságtan *non-mainstream* vonulatát képviselte. Ennek következtében koncepciójának némely felvetését az elmélettörténet-írás régi–új dilemmái,¹ és különösképpen az ortodox közgazdaságtannal szembeni elégedetlenség napjainkban tapasztalható újbóli megnyilvánulásai „modern” megvilágításba helyezhetik, és közel egy évszázad múltán aktuálissá is tehetik. A hangsúlyt azonban elsősorban a két világháború közötti magyar közgazdasági gondolkodás jellegzetességeinek differenciáltabb leírására kívánom helyezni. Ebből a megfontolásból elmélettörténeti munkásságát nemzetközi hírű elmélettörténészeink, Kautz

* Madarász Aladár 70. születésnapjára, köszönettel és tisztelettel a Közgazdasági Elméletek Története Tanszéken végzett több évtizedes munkájáért.

¹ Lásd: *Blaug* [1996] 1–9. o. és *Blaug* [2003], továbbá *Madarász* [2000].

Gyula és Heller Farkas idetartozó nézeteivel összefüggésben tárgyalom, az univerzalizmushoz való viszonyát az irányzat magyarországi recepciója tekintetében vizsgálom, gazdaságpolitikai alapelveit pedig Heller Farkas és Navratil Ákos felfogásával állítom szembe.

A két világháború közötti időszakot a közgazdasági elmélettörténet az úgynevezett *high-theory* koraként jellemzi, amikor nagy jelentőségű elméleti és módszertani újítások egész sora jött létre, és a közgazdaságtan elméletének szinte teljes területe átalakult. Ugyanez jellemző a közgazdaságtan főáramon kívüli területére is, beleértve a korabeli német közgazdaságtant, amelynek eszméihez csatlakozva Surányi-Unger alkotott. A Palgrave lexikon szerint ezen évtizedek a közgazdasági elmélettörténet története tekintetében „aranykor-ként” jellemezhetőek, amikor az új eredményekre törekvő nagy közgazdászok mintegy heurisztikus eszközként kezelték az elmélettörténetet.² Így tettek a magyar közgazdászok is, akik különböző kísérleteket tettek arra, hogy a tantörténetet a közgazdaságtan továbbfejlesztésében „hasznosítsák”. Különösképpen jellemző ez a kutatási program Surányi-Unger Tivadarra.

Surányi-Unger Tivadar (1898–1973) egyetemi tanulmányait 1915–1919 között a grázi egyetemen folytatta, ahol jog- és államtudományok doktoraként végzett, 1920-ban a budapesti tudományegyetemen filozófiai doktori, 1921-ben a műegyetemen közgazdasági doktori képesítést szerzett. Tanári pályáját a műegyetemen az 1925–1926-os tanévben kezdte, 1926–1928 között a miskolci jogakadémia tanára volt, 1929-től 1940-ig a szegedi Ferencz József Tudomány Egyetem Jog- és Államtudományi Karán a Statisztikai és Közgazdaságtani Tanszék vezetője, 1940-től 1945-ig a Pécsi Erzsébet Tudomány Egyetemen a Közgazdaságtan és Pénzügytan Tanszék tanára. 1935-ben az Akadémia levelező tagjainak sorába választották. Gyakorlati gazdaságpolitikusként részt vett több rendszabály előkészítésében, egy ideig árkormánybiztos volt, gróf Teleki Pál felkérésére a miniszterelnökség mellett működő Gazdaságtanulmányi Osztály vezetőjeként tevékenykedett, a Magyar Gazdaságtájékoztató Bizottságban ügyvezető alelnöki funkciót töltött be.

Surányi-Unger Tivadar családjával együtt 1944-ben áttelepült Ausztriába, és a második világháborút követően már nem tért vissza Magyarországra. Szinte töretlenül sikeres külföldi pályafutása Innsbruckban indult, majd 1946-tól 1958-ig az amerikai Syracuse Egyetemnek, 1958-tól 1966-ig a göttingeni egyetemnek volt közgazdaságtan tanára, ezt követően mindkét egyetemnek professzor emeritusa. Az amerikai Association for Comparative Economics egyik alapítója és élete végéig vezetőségi tagja, a göttingeni Institut zum Studium der Wirtschaftssysteme megalapítója és haláláig igazgatója. Nyugdíjas éveiben New Yorkban élt. A Magyar Tudományos Akadémia 1948-ban kizárta tagjainak sorából, rehabilitációjára 1991-ben került sor.

² Goodwin [2008].

Rendkívül gazdag életművében az 1945 előtti időszakig számos publikációt találunk az elméleti közgazdaságtantól – különösen az elmélettörténettől és a gazdaságfilozófiától – kezdve a gazdaságpolitika elméleti és gyakorlati problémájáig, emellett foglalkozott jóléti közgazdaságtannal, a statisztikai módszer szerepével és konjunktúraelméleti kérdésekkel.³ Könyvei, folyóiratcikkei, egyéb tudományos közleményei között szinte azonos arányban vannak magyar és idegen nyelven, főleg németül megjelent művek. Ebben a korban publikált kisebb munkáinak egybekötött gyűjteménye hét kötetet alkot.

A második világháború utáni külföldi pályafutása során megjelent művei részben a nemzetközi és az összehasonlító gazdaságtan felé fordulását, részben korábbi, gazdaságfilozófiai jellegű kutatásainak folytatását tükrözik. Több tanulmányában elemezte a nyugati piacgazdaságok és a keleti szocialista gazdasági rendszerek eltérő vonásait, társadalomfilozófiai és ideológiai különbségeit.

Műveiről rangos nemzetközi folyóiratokban jelentek meg recenziók, munkáira a nemzetközi, főleg német nyelvű irodalomban mindmáig találunk hivatkozásokat.

NEMZETKÖZI HÍRŰ ELMÉLETTÖRTÉNÉSZEK – KAUTZ, HELLER ÉS SURÁNYI-UNGER

„A magyar elmélettörténet-írás professzionális szintjével történetileg elégedettek lehetünk, hagyományai ápolásra méltók” – állapítja meg Bekker Zsuzsa,⁴ aki sokat tett azért, hogy „ez irányú értékeink” újra ismertté és elismertté váljanak a második világháború utáni több évtizedes hallgatást követően.⁵ Az alapokat Kautz Gyula teremtette meg, munkásságának méltó folytatását leginkább Heller Farkas és Surányi-Unger Tivadar nemzetközileg ismert és elismert elmélettörténeti művei fémjelzik.

Kautz nemzetközi elismertsége a kétkötetes *Theorie und Geschichte der National-Oekonomik* című, Bécsben kiadott fő művének köszönhető, melynek a *Die Geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomie und ihrer Literatur*⁶ című

³ Tudományos munkásságáról szóló írások: Bekker–Hild [2002], Csikós-Nagy [1994], Hild [2002a], [2003], Horváth [1993], Kovács [2017], Meyer [1994]. Második világháború utáni munkássága mindmáig feldolgozatlan.

⁴ Bekker [2000] 17. o. (Itt és a tanulmány további idézeteiben alkalmazott kiemelések mindenütt az eredeti szöveget követik.)

⁵ Legfontosabb eredménye e téren a *Gazdaságelméleti olvasmányok 2. Magyar közgazdasági gondolkodás* című kötet, lásd Bekker (szerk.) [2002] és a Magyar Közgazdasági Klasszikusok sorozat 9 kötetét (Bekker (szerk.) [2001–2008].)

⁶ Kautz [1860].

második kötetét az utókor a közgazdaságtan történeti fejlődését tárgyaló nemzetközi irodalom első négy műve között említi. A német történeti iskolát követő Kautznál a közgazdaságtan és a közgazdaságtan történetének kapcsolata több szempontból elválaszthatatlan. Érdekes módon tükröződik ez abban, hogy Kautz „mély tisztelettel és nagyrabecsüléssel a nemzetgazdaságtan tudománya élő korifeusainak”⁷ ajánlja e művét. Az Előszó határozott és lényegre törő megállapítása is elsősorban a közgazdászokban kívánta tudatosítani koncepciója kulcselemének jelentőségét:

„Egy tudomány története lényegének része, rendszerének alapja – szükséges segédeszköze továbbfejlesztésének és feltétele mélyebb megértésének.”⁸

A kötet végén mindez újra megfogalmazódik:

„A tudomány és az irodalom fejlődésmenetének vizsgálatából felismerhetők a tulajdonképpeni célpontok és feladatok is, amelyeket a nemzetgazdaságtan elméletének továbbépítésében szem előtt kell tartanunk.”⁹

Kautz eszmetörténészként¹⁰ éppúgy, mint közgazdasági rendszeralkotóként, nagy jelentőséget tulajdonít a német történeti iskola által bírált klasszikus hagyománynak is, különösképpen Adam Smith eszméinek. Utókori értékelői szerint az elméleti közreputasságot, a szintézisteremtés lehetőségének keresését – ahogy ő nevezte, az „egyeztetési módszert” – a magyar tradíció egyik legfontosabb összetevőjévé formálta.¹¹

A több mint fél évszázaddal később alkotó Heller elmélettörténeti megközelítése már teljesen eltávolodott a Kautz által képviselt historicista programtól. Elmélettörténeti szacikkei¹² mellett, több átfogó jellegű elmélettörténeti művet írt. A *Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie* című, Lipcsében megjelent elmélettörténeti művének¹³ elismertségét jelzik a későbbi, szintén német nyelvű, 1924-ben, 1928-ban és 1931-ben napvilágot látó, bővített kiadások. Hosszú évek múltán jelent meg

⁷ Kautz [1860/2004] 17. o.

⁸ Uo. 15. o.

⁹ Uo. 580. o.

¹⁰ Kautz további fontos elmélettörténeti műve a magyar közgazdasági gondolkodás történetéről szóló első átfogó feldolgozás (Kautz [1868/1987]). Kautz elmélettörténeti munkásságát részletesen elemzi Bekker [2003] és [2004].

¹¹ A német történeti iskolát, illetve Kautz és a német történeti iskola kapcsolatát elemzi Madarász [1998] és [2002], valamint Harmat–Hild [2002].

¹² E szacikkekről jó válogatást nyújt a Heller [2006] kötet. Heller elmélettörténeti munkássága szempontjából fontos az először német nyelven kiadott *Közgazdasági Lexikon* is, amely átdolgozott magyar kiadásban 1937-ben jelent meg (Heller [1937]).

¹³ Heller [1921].

Heller nagyformátumú és minden rész kérdésben teljes áttekintést nyújtó elmélettörténeti fő műve, *A közgazdasági elmélet története*,¹⁴ melynek tervbe vett angol kiadására a második világháború pusztításai miatt nem került sor. A korabeli elmélettörténeti könyvek struktúrájától eltérően Heller csak röviden és a műve bevezetőjében tárgyalta az egyes közgazdasági iskolákat. A fő szerkezeti vázat a különböző elméletek (értékelmélet, jövedelemelosztási elmélet, pénzülmélet stb.) tematikus szétbontása szerint alakította ki, és ennek keretében bemutatta ezen elméletek legfontosabb problémáinak fejlődéstörténetét a kezdetektől saját koráig terjedően. Mint írja, az elméletek történeti megjelenésének vizsgálata révén

„arra kíván világot vetni, hogy miképpen fejlődött tudományunk mai színvonalára.”¹⁵

A modern elmélettörténet-írás olyan képviselőjeként lépett föl, akitől ugyan teljesen távol álltak a történeti rekonstrukció szempontjai, mégis eredményeit bizonyos megszorításokkal minden idők egyik legnagyobb tekintélyű elmélettörténészének, a kortárs Schumpeternek az elmélettörténeti munkásságával lehetne és kellene érdemben összehasonlítani.¹⁶ Elméleti közgazdászként Heller az osztrák iskola követője volt, elfogadta a korabeli főáramú neoklasszikus közgazdászok és elmélettörténészek számos normáját, többek között a pozitivistá tudományfilozófia egyik fontos összetevőjét, a kumulatív tudományfejlődés elvét.

Surányi-Unger jelentős elmélettörténeti jellegű műveit az 1920-as években, szintén német nyelven publikálta. E témába vágó első tanulmányát *Die Dogmengeschichte der Nationalökonomie als selbständige Wissenschaft* címmel¹⁷ Budapesten adta ki,¹⁸ elsősorban azzal a céllal, hogy kifejtse álláspontját a tantörténetírás módszertani kérdéseiről. Nemzetközi hírnevét a Jénában kiadott *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre* (Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre) című mű alapozta meg, ennek első kötete 1923-ban,¹⁹

¹⁴ Heller [1943/2001]. (E kötet elemzését nyújtja Oroszi [2003].)

¹⁵ Uo. 1. o.

¹⁶ Schumpeter [1954/1997]) időhorizontja tágabb, célkitűzései sokkal differenciáltabbak – ezeknek csak egyike volt a neoklasszikus közgazdaságtan kialakulásához vezető út ábrázolása –, de az elmélet helyes irányára vonatkozó hangsúlyai sok tekintetben hasonlatosak a Heller [1943/2001] kötetben leírtakkal. Schumpeter [1954/1997] programjáról lásd: Madarász [2000].

¹⁷ Surányi-Unger [1922].

¹⁸ E mű német nyelven íródott, mert Surányi-Unger ezt eredetileg módszertani bevezetőnek szánta kétkötetes gazdaságfilozófiai művéhez.

¹⁹ Surányi-Unger [1923].

második kötete 1926-ban²⁰ jelent meg. Ellentmondásosnak tűnhet, hogy e két kötet adalékot kívánt szolgáltatni a közgazdaságtan történetéhez, Surányi-Unger ugyanis elsősorban azzal a célkitűzéssel vizsgálta a közgazdaságtan filozófiai alapjait, hogy ezzel hozzájáruljon egy új diszciplína, a gazdaságfilozófia²¹ kialakulásához. Elmélettörténeti fő műve *Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts* címmel 1927-ben, szintén Jénában jelent meg.²² Nemzetközi sikerét jelzi, hogy az 1930-as években angol, japán és kínai nyelven is kiadták, az angol kiadás utolsó reprintje 2013-ban jelent meg. E kötetben Surányi-Unger nemzetközi összehasonlításban is az elsők között dolgozta fel a korabeli közgazdaságtan közelmúltjának fejlődéstörténetét.

Heller német nyelvű elmélettörténeti írásai mellett az előbbi művek jelentős szerepet játszottak abban, hogy a magyar tudománytörténet-írás Kautz után is nemzetközileg ismert és elismert maradt.²³ Ugyanakkor a fiatal Surányi-Unger számára ez a körülmény rögtön kiemelkedő helyet biztosított a magyar közgazdászok élvonalában. Az 1927-es kötet jelentőségéről Navratil azt írja, hogy

„Kautznak ma már rég elévült, de soká külföldön is nagyon becsült, nagy munkája után megint Magyarország adott egy jó közgazdasági tantörténetet a világnak...”²⁴

Heller szerint e könyv amerikai kiadására a magyar közgazdaságtan nemzetközi elismertségének jeleként tekinthetünk, hiszen

„...mindenesetre magyar tudományos szempontból is nagy jelentőségű dolog, ha egy magyar szerző munkája angol nyelven is napvilágot lát...”²⁵

Az elismerő szavak azonban nem akadályozták meg Hellert és Navratilt abban, hogy sokkal differenciáltabban értékeljék Surányi-Unger munkásságát, és vitába szálljanak nézeteivel az elmélettörténet legtöbb koncepcionális kérdésében.²⁶

²⁰ Surányi-Unger [1926a].

²¹ Surányi-Unger több önálló gazdaságfilozófiai művet is írt, többek között: *Surányi-Unger* [1931b], [1943]. Élete vége felé Stuttgartban kiadta a *Wirtschaftsphilosophie des 20. Jahrhunderts* című kötetet (*Surányi-Unger* [1967]), azaz a filozófia és a közgazdaságtan viszonyát tárgyaló korábbi kétkötetes műve folytatását.

²² *Surányi-Unger* [1927b].

²³ Az elmélettörténeti szakirodalomban a magyar elmélettörténészekre történő hivatkozás mindmáig megtalálható.

²⁴ *Navratil* [1927/2007] 204. o. (A tanulmányra a *Navratil* [2007] kötet alapján hivatkozunk.)

²⁵ *Heller* [1934] 278. o.

²⁶ *Heller* [1927], [1934] és *Navratil* [1927].

„PRAGMATIKUS” TANTÖRTÉNETÍRÁS – „ELMÉLETKRITIKAI” IRÁNYZAT VERSUS HISTORICIZMUS

Hogyan látta Surányi-Unger a korabeli elmélettörténet helyzetét, és elmélettörténészként milyen problémákra próbált megoldást találni?²⁷ Meglátása szerint a tantörténet a 20. század elejére gyorsan fejlődő diszciplínává vált nemcsak német egyetemeken, hanem más országokban is, különösen Franciaországban és Amerikában, de az elmélettörténeti feldolgozások mennyiségi bővülése nem hozott előrelépést az elmélettörténet-írás színvonalában. Ennek egyik okára utalva, idézi Schmoller 1911-ben tett megállapítását:

„Irodalmunknak valódi, a mai tudomány színvonalán álló történetével még nem rendelkezünk. Ilyen művet csak olyan elsőrangú szaktudós lenne képes megírni, aki rendelkezik univerzális filozófiai-történeti képzettséggel, örömeit leli a bibliográfiai tanulmányokban és a tantörténeti fejlődésben, és még neki is erre kellene áldoznia az egész életét.”²⁸

A legnagyobb problémát azonban Surányi-Unger abban látja, hogy a századfordulót követően háttérbe szorultak a „pragmatikus” tantörténetírás²⁹ korábbi, historicista hagyományai, és emiatt e tudományterület szerinte „irányt tévesztett”. Még Wilhelm Roscher és Gustav von Schmoller – a történeti iskola vezetői – hazájukban és tanítványaik körében is kibontakozott, és egyre nagyobb teret nyert a pragmatikus célokat szolgáló elmélettörténet-írás másik, úgynevezett „elméletkritikai” iránya, melyben a tantörténetet írói – a társadalomtudományokról leszakadni kívánó közgazdászok – az elméletek módszertani szempontjaival próbálták felváltani a korábban követett történeti szempontokat. Néhány kivételtől³⁰ eltekintve ezt a szemléletet tükrözik a korabeli legnépszerűbb elmélettörténeti művek. Ennek egyik legjobb példája – mutat rá Surányi-Unger – a Gide–Rist-szerzőpáros eredetileg 1909-ben

²⁷ A következő három fejezetben felhasználom a Hild [2003] tanulmányban leírtakat.

²⁸ Surányi-Unger [1922] 36. o. Az idézet forrása: Schmoller [1911] 454. o.

²⁹ A kutatási célkitűzések alapján Surányi-Unger a tantörténetírás három nagy, értéksorrendet is kifejező típusát különbözteti meg, mégpedig az elbeszélő vagy referáló, az oktató vagy pragmatikus és a kifejtő vagy genetikus irányt.

³⁰ Surányi-Unger az előbbi irányhoz nem sorolható, de szintén népszerű művekből hármat emel ki. Schumpeter [1914] és Spann [1911] közös vonásának tekinti, hogy mindkettő mély filozófiai és részben szociológiai elemzést nyújt az egyes közgazdasági elméletekről, de úgy véli, hogy e rövid műveket szerzőik inkább a közgazdaságtan tanulmányozását szolgáló, didaktikusan jól felépített bevezetőnek szánták, és nem önálló tantörténetnek. Heller [1921] művet pedig úgy jellemzi, mint ami kiegészítést nyújt Spann említett művéhez (Surányi-Unger [1922] 58. o.).

kiadott műve,³¹ melyben a színvonalas elemzések ellenére a szerzők teljesen mellőzik a helyesen értelmezett történeti nézőpontot.

„A helytelenül felfogott nemzetgazdasági nézőpont kiszorítja a történetit az őt megillető helyéről. Ezen újabb művek a »Nemzetgazdasági tanok története« címet többnyire csak konvencionálisan és szokás szerint tartják meg; hiszen a tulajdonképpeni cél, hogy ezt kifejtsék, az egész historizmus megértésével egyidejűleg, már eltűnik.”³²

Tantörténeti fő művében Surányi-Unger egyenesen úgy fogalmaz, hogy az „elméletkritikai” irányzat szélsőségesen szubjektív, amely „...a valódi tudományos fejlődésről egyoldalúan elrendezett és ezért hamis képet nyújt”.³³

Amit Surányi-Unger diagnosztizál, azt a későbbi elmélettörténeti irodalom a „whig eszmetörténetírás”³⁴ előretöréseként fogalmazta meg. Ez a közelítés

„... a történelmet a jelen igazolására és megdicsőítésére alkalmazza, amelyben a ma uralkodó elmélet vagy annak egy iskolája mint kívánatos és szükségszerű eredmény szemszögéből, ahhoz vezető fejlődési útként rekonstruálja a diskurzus kialakulásának és változásának folyamatát”³⁵

Az új közelítést Surányi-Unger teljesen elveti, helyette a tantörténetírás eredeti historicista programjához való visszatérést tartja kívánatosnak és a maga számára követendőnek. Úgy véli, ha a tudományt a múltjából szeretnénk jobban és világosabban megérteni, akkor ennek feltárása önálló, azaz „történeti” elemzést kíván a közgazdásztól. A tantörténetírás helyesnek vélt módszertani elveit tárgyaló művében³⁶ szinte kivétel nélkül a történettudományra támaszkodik, ezen belül a német történettudományra, illetve a történeti iskola hagyományaira, és az általa leggyakrabban idézett szerzők között Humboldt, Ranke, Roscher, Hildebrand, Knies és Schmoller található. Elmélettörténeti munkásságában e hagyományok felélesztése az egyik kifejezett célkitűzésévé vált.

Vajon miért kívánt Surányi-Unger Tivadar visszatérni egy több mint fél évszázaddal korábban kialakult historicista tantörténetíráshoz, miben látta e megközelítés kiemelkedő értékeit?

³¹ Német fordításban: *Gide-Rist* [1913].

³² *Surányi-Unger* [1922] 65. o.

³³ *Surányi-Unger* [1927b] III. o.

³⁴ Napjaink egyik legolvasottabb elmélettörténeti cikkében Blaug a whig történetírást a racionális rekonstrukció elnevezéssel azonosként értelmezi, és legitim, de lényegében hiábavaló eljárásnak tartja, önkritikát gyakorolva elismeri, hogy hosszú ideig ő is ezt az elhibázott eljárást alkalmazta (*Blaug* [2003] 240–241. o.).

³⁵ *Madarász* [2000] 12. o.

³⁶ *Surányi-Unger* [1922].

Schumpeter Surányi-Unger által is jól ismert kötete³⁷ szerint Blanqui elmélet-történeti műve³⁸ volt az első próbálkozás a közgazdaságtan hiteles történetének a bemutatására.³⁹ Az elmélet-történet-írás hosszú időre érvényesnek tekintett standardjává viszont Roscher két műve vált,⁴⁰ főként az 1874-ben megjelent könyvét tekintették sokan mintaképnek. Roscher fellépése után születtek meg azok az átfogó elmélet-történeti áttekintések, amelyek a közgazdaságtan történeti létrejöttét, fejlődési folyamatát kívánták bemutatni.⁴¹

Hasonlóan jellemzi a német történeti iskola jelentőségét Surányi-Unger. Akárcsak Schumpeter, különösen kiemelkedőnek tartja Roschernek a német közgazdaságtan fejlődését feldolgozó művét,⁴² azonban Schumpeterhez képest – aki szerint a Roscher-tanítvány Kautznak nem sikerült meghaladnia mestere művének színvonalát – kiváltképp dicséri és mértékadónak tekinti Kautz 1860-as elmélet-történeti művét, sőt Schmoller 1911-es kritikájával szemben védelmezi is azt.⁴³ Úgy látja, ha Kautz művének vannak is hiányosságai, ezek semmiképpen sem a választott módszerből, a valódi történeti nézőpontból fakadnak.

„Arra törekedtem – idézi Kautz eredeti szövegét –, hogy [...] a nemzetgazdaságtan történeti kifejtése során ehhez ugyanakkor hozzárendeljem az általános állami és kulturális *lét fejlődési mozzanatait*, hogy feltüntessem a különböző korszakok rendszereiben és irányzataiban az általános szellemi fejlődés nagy *vezérlő eszméit*. Hogy a valóságos gyakorlati pozitív nép és koralakulás következményeiként és megtestesüléseiként mutassam be a népgazdaság *elméleteit*, mint a nagy és szerves gondolatfolyam mozzanatait és *lépcsőit*, a szociális, politikai és erkölcsi doktrínákkal való egyidejű összefüggéseikben, különösen azonban nemzeti és *történelmi jogosultságuknak* és jelentőségüknek megfelelően.”⁴⁴

³⁷ Schumpeter [1914].

³⁸ Blanqui [1837].

³⁹ Schumpeter az első négy jelentős elmélet-történeti feldolgozások sorában helyezi el Blanqui [1837] mellett McCulloch [1845], valamint Roscher [1851] és Kautz [1860] köteteket (Schumpeter [1914] 20. o.).

⁴⁰ Roscher [1851], [1874].

⁴¹ Egy 1930-as évekbeli periodizáció szerint a történeti iskola képviselőinek munkássága vetett véget az elmélet-történet „primitív” korszakának, bár a „tudományos” korszakot csak Dühring egészen egyedülálló elmélete nyitotta meg (Schams [1931] 49. o.).

⁴² Roscher [1874].

⁴³ Surányi-Unger visszautasítja Schmoller 1911-ben írt, Kautz könyvére vonatkozó jellemzését, miszerint az „nem sokban haladja meg a könyvcímek gyűjteményének színvonalát”. Surányi-Unger szerint ugyanis „irodalomtörténetünkben éppen ez a mű képezi a fordulópontot”, mely nemegyszer messze túlmege a legújabbban hangsúlyozott szempontokon is (Surányi-Unger [1922] 48–49. o.).

⁴⁴ Uo. 50. o. Az idézetben szereplő szöveg forrása: Kautz [1860/2004] 15. o.

Surányi-Unger számára a kortárs elméletttörténetek „elméletkritikai” irányával szemben sokkal fontosabbak Kautz régi művének érdemei.

Surányi-Unger azt is hangsúlyozza, hogy a történeti iskola mintáját követve további jelentős elméletttörténeti művek születtek,⁴⁵ ennek köszönhetően – az ő fogalmát használva – a „pragmatikus” irányú tantörténetírás ekkor igen magas színvonalú volt.⁴⁶ Ennek fő jellemvonásait összegezve megállapítja, hogy az ilyen történetírás célja a régebbi korok elméleteinek olyan ábrázolása, amely a jelen számára hasznos megfigyeléseket nyújt, és az összegyűjtött tapasztalatok révén a jövőbeli hasonló körülmények esetén segítséget jelent a követendő helyes út kijelölésében. A tanulságok gyűjtéséhez azt is meg kell vizsgálni, hogy az egyes rendszerekben elért eredmények milyen mértékben, milyen célból és miért valósultak meg. Ebben a történetben lényeges szerepet játszanak a szubjektív tényezők, hiszen azért kívánnak történelmi tényezőkkel megalapozni vagy megvilágítani egy előre elfogadott nézőpontot, gondolati rendszert vagy hipotézist, egy bizonyos politikai vagy társadalmi irányzatot, hogy a vele szemben fellépőket vagy az ellenkező oldalon állókat meggyőzzék saját álláspontjuk helyességéről. Emiatt kutatnak az egyes irányzatok alapítói, azok eredete és forrásai után, sőt még a szubjektív motívumok után is, hogy mindazt feltárják, ami a múlt teoretikusait egy bizonyos elmélethez vagy felfogáshoz vezette.

A historicista elméletttörténet-írás Surányi-Unger által dicséret érdemi értékei mind olyan szempontokra, módszerekre és célkitűzésekre utalnak, amelyekkel több mint fél évszázad múltán ő maga is azonosulni tudott. A történeti iskola relativista szemlélete ugyanis jól illeszkedett sajátos tudományfejlődési elméletéhez.

TUDOMÁNYFEJLŐDÉS – KÖZGAZDASÁGTAN ÉS FILOZÓFIA

Surányi-Unger a német társadalomtudomány alapos tanulmányozása alapján alakította ki koherens tudományfejlődési elméletét. Ezzel kapcsolatos nézetei jelentős szerepet kaptak korai műveiben és egész kutatási programja további alakításában. Kiindulópontja szerint, ha a történeti iskolát követve elismerjük, hogy a közgazdasági elméletek változásában a társadalmi fejlődés, a nagy kultúrtörténeti korszakok egymásutánja tükröződik, akkor a közgazdaságtan jelentős korszakait is az egyes kultúrák egyes stádiumainak általános világnézetével, korszellemével, filozófiai tanaival összefüggésben lehet helyesen

⁴⁵ Többek között *Ashley* [1888–1893], *Cossa* [1876], *Ingram* [1888].

⁴⁶ A fogalomhasználatot illetően lásd a 29. lábjegyzet.

leírni.⁴⁷ Ha a közgazdasági elméletek fejlődéstörténetének alapvető mozgatóerőit keressük, akkor szerinte ezeket legáltalánosabb szinten az elméletek mögött meghúzódó filozófiában találjuk meg. A különböző elméletek változásában még akkor is kimutathatónak tartotta valamely filozófia közvetett hatását, ha a változást közvetlenül vagy erőteljesebben más, például gazdaságtörténeti események, válságok vagy háborúk váltották ki. Emiatt fordult érdeklődése a közgazdaságtan és a filozófia kapcsolata felé, és csatlakozott azokhoz a gazdaságfilozófiai témákat tárgyaló korabeli német szerzőkhöz, akik idealista szellemtudományi közelítéssel a közgazdasági elméletek mélyén meghúzódó filozófiai alapok után kutattak.

Surányi-Unger felfogásának további fontos eleme a tudományfejlődés „statikus és dinamikus módjának” megkülönböztetése. Szerinte mindazok „statikus módon” fejlesztik a tudományt, akiknek tételei és elméletei a már meglévő tudáson alapulnak, akik alapvetően a már létező elméletek tisztázására, felépítésére és továbbgondolására szorítkoznak, akik a tudományt nyugalmi állapotban tartják. Ezzel szemben „a közgazdaságtan dinamikusai” a mozgást, a változást képviselik a tudományban, fellépésükkel új fordulatot hoznak létre, új iskolákat, új irányzatokat teremtenek meg.⁴⁸

„A tudománytörténet számára döntő személyiségek nem azok, akiket egy korszak hoz létre, hanem azok, akik létrehoznak egy korszakot” – idézi egyetértően Dühring megállapítását.⁴⁹

Az ő műveikben fedezhetőek fel a közgazdaságtan új filozófiai elemeinek hatásai. Ebből következően szerinte az elmélettörténeti feldolgozások egyik kulcseleme a „közgazdaságtan dinamikusainak” helyes kiválasztása.

Lényegében erre tesz kísérletet Surányi-Unger kétkötetes *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre* című műve,⁵⁰ ami egyúttal azt is magyarázza, hogy ezzel az elemzéssel miért is nyújt adalékot a közgazdaságtan történetéhez. E két kötet szerkezeti felépítése formailag és külsődlegesen követi a tantörténeti művek kronológiai sorrendjét, Platontól és Arisztotelésztől kezdve eljut Marx és Menger koráig. A különböző közgazdasági rendszerek és iskolák⁵¹ alapítóinak – ahogyan

⁴⁷ Mai olvasóként itt az a benyomásunk, hogy mindez bizonyos rokonságot mutat a modern elmélettörténet-írásban alkalmazott *intellectual history* elveivel.

⁴⁸ A tudományfejlődés két módjának a megkülönböztetése bizonyos tekintetben rokonságot mutat a később *Kulm* [1984] által használt normálkorszak és tudományos forradalom megkülönböztetésével.

⁴⁹ *Surányi-Unger* [1923] 6–7. o. A Dühring idézet forrása: *Dühring* [1871] 10. o.

⁵⁰ *Surányi-Unger* [1923], [1926a].

⁵¹ A nagy „dinamikus szellemekhez” rendelt közgazdasági iskolák a következők: Machiavelli – merkantilisták, Quesnay – fiziokraták, Smith – klasszikus iskola, Sismondi – etikai

Surányi-Unger nevezi őket, a „közgazdaságtan dinamikusainak” – a tevékenységét azzal a céllal elemzi, hogy megtalálja gazdaságelméletük filozófiai alapjait. Mint írja, ennek során lényegében mindvégig rejtve hagyja saját gazdaságelméleti felfogását, inkább igyekszik a tanítvány szerepébe lépni és pártatlan elemzést nyújtani. A különböző korok közgazdasági nézeteinek bemutatásánál alkalmazott konkrét elemzési szempontjai arra utalnak, hogy bizonyos kérdésekben szinte úgy járt el, mintha – a mai elmélettörténeti irodalomban használt kifejezés szerint – történeti rekonstrukciót végezne.

E mű elmélettörténeti mondanivalója szempontjából az is fontos, hogy Surányi-Unger az egyes nagy gondolkodók tanításainak az általuk alapított iskolákra vagy követőikre gyakorolt hatását szintén tárgyalja, és ennyiben kitér a nagy gondolkodók korát jellemző politikai és gazdasági fejlődésre, a történeti, kulturális és egyéb tudományterületek, így például a kortárs társadalomtudományok, a történetfilozófia, az etika, a tudományelmélet problémafelvetéseire is.

Surányi-Unger úgy tekintett e kétkötetes művére, mint amely azáltal, hogy „leíró” módszerrel feltárta a közgazdaságtanra jellemző jegyek – a különböző korszakok és az eltérő hagyományok szerint elkülönült vonások – kialakulásának és változásának filozófiai vagy más eszmei forrásait, ez vissza is igazolta a német idealista szellemtudományi közelítésmód helyességét, jól alátámasztotta relativista felfogását: nincsenek általános érvényességű tudományos normák, nem beszélhetünk kumulatív tudományfejlődésről.

Ebből következően nincsenek és nem is lehetnek abszolút érvényes, általános elvek a közgazdasági elméletek fejlődésének megítélésére sem.⁵²

„Szellemtudományok fejlődésében igen kockázatos dolog egyenes vonalú haladásról beszélni. [...] Haladás-e a középkori gondolkodással szemben a felvilágosodás filozófiája? Vagy állítható-e ellentmondásmentesen, hogy Karl Marx Adam Smithnél jobban ragadta meg a gazdasági valóságot?”⁵³

Ebből adódóan a közgazdaságtan történetében valószínűleg soha nem érhető el teljes objektivitás, hiszen a történetíró, aki közgazdászként valamely iskolát képvisel, aki a múlt, a jelen és a jövő nagy társadalmi küzdelmeiben valamilyen

irányzat, Müller – történeti iskola és neoromanticizmus, List – nemzeti irány, Carey – optimista irány, Thünen – egzakt összehasonlító és matematikai irány, végül Menger – pozitív gazdaságelmélet és osztrák iskola. Érdemes megjegyezni azt, hogy az iskolák és az iskolaalapítók kérdésének ez a felfogása helyenként eltér a szokásos értelmezésektől, például a történeti iskola vagy a matematikai iskola megalapozása esetén.

⁵² Azaz mintegy a *Kuhn* [1984] által megfogalmazott összemérhetetlenség problémájába ütközünk.

⁵³ *Surányi-Unger* [1927b] 3. o.

személyes meggyőződéssel rendelkezik, nyilvánvalóan nem írhat úgynevezett „objektív” történetet. Lényegében ez a magyarázata annak, hogy Surányi-Unger miért támadja nagyon határozottan a korban elterjedt „elméletkritikai” irányú elmélettörténet-írást.

Surányi-Unger ugyan határozottan kinyilvánította, hogy a *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre* című műve sem nem közgazdasági tantörténet, sem nem filozófiatörténet, hanem a tárgyköre – amennyiben a filozófia és a közgazdaságtan közötti „összekötő utat”, az „áthidaló elemet” igyekezett megépíteni – inkább gazdaságfilozófia,⁵⁴ némely kortársak azt mégis tantörténeti műként interpretálták és értékelték. A német irodalomban inkább besorolták az akkor éppen egyre nagyobb számban megjelenő gazdaságfilozófiai művek közé,⁵⁵ a *Közgazdasági Szemlében* viszont e kérdéstről folytatott implicit vitára bukkanhatunk Kislégi Nagy Dénes és Navratil Ákos írásaiban.

Kislégi Nagy⁵⁶ kiemeli azt, hogy Surányi-Unger felfogása szerint a közgazdaságtan fejlődése nem „önmagába zárt, autonóm processzus eredménye, hanem a társadalmi fejlődés egészével kapcsolatos.”⁵⁷ Szerinte Surányi-Ungernek sikerült meggyőzően bizonyítania azt, hogy a közgazdasági elméletek

„hozzá vannak növe, [...] függvényei a társadalmi lelkiségnek, a filozófiában megnyilvánuló kultúrfejlődésnek”.⁵⁸

Ugyanakkor kifejezetten elmélettörténeti tárgyúnak tekinti e kétkötetes művet, és hangsúlyozza a szerző e területen elért nemzetközi érdemeit.⁵⁹

Navratil a *Közgazdaságtan és filozófia* című cikkében⁶⁰ szintén méltatja Surányi-Unger nemzetközi jelentőségű munkásságát, de a tudományfejlődés kérdésében kifejezetten elutasítja a szerző felfogását. Azt ugyan elismeri Navratil, hogy eszmei tényezőknek – úgymint a „megelőző idők gazdaságtani gondolkozásának” és az „általános filozófiai gondolkozás áramlatainak” – is

⁵⁴ Surányi-Unger [1923] V. o.

⁵⁵ Mitscherlich [1927].

⁵⁶ Kislégi Nagy Dénes tagja volt a korabeli „magyar tudományos irodalmat” reprezentálók szűkebb körének, egyik szerzője a Navratil Ákos tiszteletére készült kötetnek (*Kenéz–Judik–Varga* (szerk.) [1935] és a Heller Farkast és Balás Károlyt köszöntő ünnepi kiadványnak (*Laky–Surányi-Unger* (szerk.) [1937]).

Kislégi Nagy Dénes különböző publikációiban nevét többféle írásmódban is használta (Nagy, K. Nagy, Kislégi-Nagy, Kisléghi Nagy). E tanulmányban az utolsó írásaiban használt Kislégi Nagy névváltozatot használok.

⁵⁷ [Kislégi] Nagy [1926] 470. o.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo. 458. o.

⁶⁰ Navratil [1927/2007]. E cikk Surányi-Unger időközben kiadott elmélettörténeti fő művére is reflektál (Surányi-Unger [1927b]).

lehet hatása a közgazdasági elméletek kialakulására, de szerinte az elmélet-történet tanulmányozásából Surányi-Unger felfogásával ellentétben inkább olyan általános megállapítás szűrhető le, hogy a közgazdasági elméletek valódi gyökerét maga a gazdasági élet nyújtja. Navratil elutasítja a német közgazdászok körében elfogadott – és Surányi-Unger által szintén követett – elképzelést is, amely a közgazdaságtan sikeres továbbfejlesztését főképpen a filozófiára támaszkodva tartotta elérhetőnek. Emellett arra is figyelmeztet, hogy Surányi-Unger *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre* című műve műfaja és érdemei tekintetében könnyen félreértelmezhető, amire meglátása szerint Kislégi Nagy cikke nem figyelmeztetett eléggé.⁶¹ Mint írja, ha az olvasók azzal a szándékkal nyúlnak Surányi-Unger kétkötetes művéhez, hogy abban

„tantörténetet kapnak, téveset fognak tanulni, mert ez a két kötet [...] egyoldalú beállítással a közgazdasági eszmék fejlődését csak egy tényező oldaláról magyarázza”.⁶²

A korabeli magyar körülményekre utaló megjegyzéséből az is kiderül, hogy miért tartotta fontosnak ennek tudatosítását.

„...szükséges erre rámutatni azért is, mert [...] nálunk, különösen a szellemi tudományokban, nagyon is szokássá vált a materiális fejlődési tényezők hatását a szellemi tényezők hatásával szemben lebecsülni. Óhajtandó, hogy ez, legalább a közgazdaságtanban, ne történjék meg”.⁶³

ELMÉLETI MEGOSZTOTTSÁG ÉS MÓDSZERTANI PLURALIZMUS A 20. SZÁZAD ELSŐ NEGYEDÉBEN

A *Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts* című elmélet-történeti fő művében⁶⁴ Surányi-Unger lényegében arra keres választ, hogy merre is tart az első világháború utáni közgazdaságtan. E kérdésre a *high-theory* korának legelején próbált választ adni, amikor a közgazdasági elmélet egyrészt még a háború okozta kihívások hatásai alatt állt, másrészt a háború új színben tüntette fel az elmélet addig megoldatlan problémáit. A tájékozódás helyes irányát keresve, az elmélet-történetet hívta segítségül, amikor e művében kísérletet tett a közgazdaságtudomány korabeli fejlődési folyamatának ábrázolására. Mellőzte a tantörténetírás ekkor már

⁶¹ Uo. 204. o. (A tanulmányra a Navratil [2007] alapján hivatkozunk.)

⁶² Uo.

⁶³ Navratil [1927/2007] 205. o.

⁶⁴ Surányi-Unger [1927b].

széles körben elterjedt „elméletkritikai irányát”, helyette a régi historicista hagyomány szerint a tantörténetet a jelen megértése céljából próbálta hasznosítani, hogy ennek alapján felderítse a majdan követendő újításokat, és felvázolja a tudomány továbbfejlesztése előtt álló feladatokat.

Ekkor azonban még problematikus volt a közgazdaságtan közelmúltjában való eligazodás is. Schmoller 1911-es látteleletéhez hasonlóan fogalmazott Heller, aki szerint

„...minden igényeket kielégítő tantörténetünk e tudományágra vonatkozólag még ma sincsen. Oncken, Gide–Rist, Spann és mások munkái nagyjában képet nyújtanak ugyan tudományunk régebbi és újabb kori fejlődéséről, de a jelenkor tudományos munkájából legfeljebb néhány többé-kevésbé vázlatos megjegyzésre szorítkoznak. Részletesen és mélyebb rendszertani átdolgozással voltaképpen a tudományunkban 1870 óta keletkezett eszmeáramlatok a tudomány fejlődésének távlatába nincsenek beállítva”.⁶⁵

Majd ehhez rögtön hozzáteszi, hogy „Surányi-Unger munkájának sem ez a célja”, hiszen néhány elkerülhetetlen, hosszabb időszakra való visszatekintés ellenére, inkább kronologikus, és nem tantörténeti fordulópontból kiindulva követi az eszmék fejlődését.

Az „elméletkritikai” nézőpontot elvető Surányi-Ungernél a „történeti” távlat hiánya valóban egészen más kérdésként merült fel. Számára inkább az volt fontos, hogy a kiválasztott korszak, a közelmúlt egy-két évtizede nem tette még világossá és egyértelművé azokat a relatív értékeket, amelyekre támaszkodva jól ki tudná válogatni történeti forrásait, azaz a fontos műveket. Mint írja, nem véletlenül maradt ki például Cournot és Gossen a 19. századi elmélettörténetekből, hiszen jelentőségüket csak a tudomány későbbi fejlődése tette nyilvánvalóvá. Az ilyen típusú hibák elkerülésére Surányi-Unger „óriási anyagot” dolgozott fel könyvében. Széles körű irodalmi áttekintésében viszont nagyon különböző színvonalon megírt művek kerültek egymás mellé, amelyekhez – az objektivitásra törekedve – egyáltalán nem fűzött kritikai észrevételeket.

Műve tartalmi mondanivalójának kialakításában Surányi-Unger mintegy próbára tette, illetve új elemmel gazdagította idealista elvekre épített tudományfejlődési megközelítését. Az elméleti közgazdaságtant három nagy kulturális terület, a német, a román (francia–olasz) és az angol (angol–amerikai) irodalom alapján elkülönítve vizsgálta, kiemelten kezelte e nyelvtérületek különböző elméleteinek eltérő filozófiai alapjait, módszertanát és rendszeralkotó eszméit, valamint bemutatta az érték-, ár- és elosztáselmélet terén elért különböző eredményeiket.

⁶⁵ Heller [1927] 648. o.

Az elméletörténeti tárgyalás struktúráját meghatározó, alapvető rendszerző elv a három nyelvterület – mint kulturális szférák – elkülönítése és ezen az alapon e három nyelvterület közgazdaságtana elkülönült fejlődésének bemutatása. Ennek indokoltságát elsősorban azzal magyarázza, hogy a nagy kulturális különbségekből fakadóan az egyes nemzeteknél vagy népcsoportoknál különböző felfogások jöttek létre a „tudomány eszményéről általában és a közgazdaságtan lényegéről különösképpen”.

Szerinte a német „nemzeti karakter” és „tudományos szellem” már kezdetektől fogva elkülönült Nyugat-Európa irányadó eszméitől, a korabeli összeurópai kultúrában képviselt sajátos helye pedig a romantika „nagy szellemi forradalmában” gyökerezik, amely felszínre hozta a német idealizmus filozófiájának kifejezetten metafizikai jellegét.

„A romantika [...] a különböző egyének sokféleségére tagozódott emberi társadalmat [...] az eszmének megfelelő egészként, élő organizmusként fogja fel. [...] A romantika és az idealista filozófia a társadalmi kutatások terén [...] a történeti gondolkodás nagyszerű felvirágzásához vezetett, ami ezt követően döntő szemponttá vált a német tudományban a nyelv, a művészet, a vallás, a politika és a gazdaság területén folytatott minden vizsgálathoz.”⁶⁶

Bár Surányi-Unger szerint a „sajátosan román és angolszász szellem” között mélyreható különbségek is vannak, a „nyugat-európai szellem” – ahogy a francia-olasz és az angol-amerikai gondolkodás közös vonása megragadható – a „hagyományos összeurópai gondolatvilág egyenes vonalú folytatásaként és továbbfejlesztéseként jelenik meg”. Ennek eszmei gyökereit „két nagy kulturális mozgalom” teremtette meg, a humanizmus és a felvilágosodás. Úgy ítélte meg, hogy a „szabadság és haladás eszményképét” még abban az időben is legélesebb kontrasztként állítják sokan szembe az eszme történeti fejlődéséről és az organikus társadalomfelfogásról szóló német tanítással.⁶⁷

Surányi-Unger ugyanakkor rámutatott arra is, hogy bár a közgazdaságtanban kialakult „nemzeti” irányzatok kisebb-nagyobb mértékben mindig hatást gyakorolnak a többi kulturális terület tudományára is, de „valódi jelentős eredményeket mégis csak a szülőföld otthonos szellemi közegében” érhetnek el.

„...a német közgazdaságtan is csak annyiban nyújt valóban jelentőset, amennyiben történeti, univerzalisztikus, nemzeti és [...] bevallottan szociálpolitikai. [...] A román kultúrterületen ezzel szemben csak a materialista és forradalminak felfogott szocializmus és a teljesen racionális, atomisztikus és mechanisztikus-matematikai jelleggel felépített közgazdasági elméleteknek sikerült jelentős fejlődést elérniük.

⁶⁶ Surányi-Unger [1927b] 5–6. o.

⁶⁷ Uo. 7. o.

Az *angolszász* nemzetek uralkodó közgazdasági tanainak pedig az optimista, természetjogi és természetfilozófiai gondolatok befolyása alatt, kezdetektől fogva individualista-liberális, hedonista és utilitarista jellegűnek kellett lenniük”.⁶⁸

Véleménye szerint művének rendszerező elvét különösképpen indokolja az is, hogy az általa vizsgált korban mély szakadék húzódik a három nyelvterület közgazdasági irodalma között, aminek következtében nem is beszélhetünk a tudomány egységes fejlődéséről. Megfigyelései szerint az első világháború kitörésével minden vonatkozásban és rendkívüli módon kiéleződtek a német és a nyugat-európai gondolkodásmód hagyományos ellentétei, és ez újabb töréspontokat hozott létre a közgazdasági gondolkodásmód fejlődésében.

Azáltal, hogy elméletörténeti fő művében a nemzeti sajátosságokon alapuló, többféle közelítés jogosultságára helyezte a hangsúlyt, Surányi-Unger lényegében új elemmel egészítette ki tudományfejlődési koncepcióját, mai fogalmainkat használva elfogadta, sőt kívánatosnak tartotta a módszertani pluralizmus álláspontját. Mint írja

„...a munkamegosztásnak [...] a tudomány továbbépítésében [...] azáltal kell előállania, hogy a különböző népek, kultúr csoportok és ezeken belül is az egyes kutatók oly feltevésekből kiindulva és oly módszerek alkalmazásával igyekezzenek megismerni a közgazdasági élet összefüggéseit, melyek legjobban felelnek meg általános szellemi beállításuknak, gondolati készségeiknek. [...]”⁶⁹

A más normákat követő Heller Farkas rendkívül differenciált módon, ugyanakkor igen kritikusan értékeli Surányi-Unger e művének alapkoncepcióját.

„A helyzetképet és a dolgok emez állását előidéző okokat Surányi-Unger helyesen és találóan elemzi. [...] Nézetünk szerint azonban a relativitás gondolata kissé erősen lép előtérbe az előttünk fekvő munkában. [...] Megnyugodhatunk-e abban, hogy a nemzeti sajátosságok más és más tudományt formálnak egyazon ismeretkörből? [...]”⁷⁰

Heller szerint egyáltalán nem indokolt az sem, hogy Surányi-Unger „a kutatás alapjait illetőleg [...] sötétben tapogatódzónak” mutatja be a korabeli tudományt, mintha a közgazdaságtanban nem is lennének általánosan érvényes törvényszerűségek. A különböző elméletek közötti ellentétek kiélezése helyett Heller olyan interpretációt javasol, amelyben az eltérő közgazdasági irányzatokat „a közgazdaságtannak Quesnay, Smith és Ricardo által egyrészt, másrészt Jevons, Walras és Menger által lefektetett alapjai helyesbítésének

⁶⁸ Uo. 8. o.

⁶⁹ *Surányi-Unger* [1926b] 757–758. o. Ugyanez a gondolatmenet a *Surányi-Unger* [1927b] 3–4. oldalon, a bevezetőben is megtalálható.

⁷⁰ *Heller* [1927] 650. o.

és kiegészítésének fogjuk fel”, aminek következtében ezek nem egymással rivalizáló elméletek képében állnak elénk.⁷¹

Heller szerint a „látszólagos széthúzás mögött is jelentékeny fejlődés” jellemzi a korabeli tudományt, Surányi-Unger „érdekes és értékes fejtegetései” viszont könnyen megteveszthetik az olvasót.⁷²

Érdekes párhuzamot kínál Navratilnak a véleménye arról, hogy az „új szempontokat” előtérbe állító „új elméletek” valóban leválthatják-e a „rég” elméleteket. A kumulatív tudományfejlődés elvét hangoztatva Navratil már egy 1917-es cikkében is nemleges választ adott erre a kérdésre, és Hellerhez hasonlóan elutasította azokat a kezdeményezéseket, amelyek egészen más irányba kívánták terelni a tudomány addigi fejlődésmenetét. Meggyőződéssel vallotta, hogy a közgazdaságtan „már túlságosan kialakult, erőteljes kifejlődésében megszilárdult tudománynak” tekinthető, amelynek vannak, „mégpedig szép számmal, mindenféle életviszonyok közt beigazolást nyert, általánosan elismert igazságai”.⁷³

Elmélettörténeti fő műve⁷⁴ utolsó fejezetében Surányi-Unger mérleget készít a közgazdaságtan korabeli állapotáról, „szubjektív” értékeket állapít meg, és következtetéseket von le a közgazdaságtan jövőbeli fejlődésére vonatkozóan. Maga is vallja, hogy ennek során a művében következetesen alkalmazott módszertől eltérően járt el, mondhatnánk azt is, hogy lényegében „elméletkritikai” álláspontra helyezkedett.

Megítélése szerint a 20. század első negyedében a román és az angol nyelvterületen az amerikai institucionalizmus megerősödésén kívül nincs jelentős elméleti újítás, az újonnan megjelenő művek szerzői lényegében továbbra is az 1870-es évek nagy elméletújítói által kijelölt úton haladnak, azaz tulajdonképpen folytatják a lausanne-i és a cambridge-i hagyományt. Ezzel szemben a német nyelvterület közgazdaságtanában nem alakult ki egységes fejlődési irány. A gazdaságelmélet már az első világháború kitörésekor „az átalakulás állapotának válaszútján tétovázott”, azaz elméleti válságba került. Ezt a történeti iskola végleges háttérbe szorulása által keletkezett űr okozta, és hozzájárult az is, hogy ennek betöltésére a legesélyesebb

⁷¹ Uo.

⁷² Uo. 652. o.

⁷³ *Navratil* [1917/2007] 168. o. (A tanulmányra a Navratil [2007] kötet alapján hivatkozunk.) Navratil több művében is amellet érvelt, hogy a közgazdaságtan „rég” igazságai” főleg a klasszikus tanításokban lelhetők fel.

⁷⁴ A tantörténeti könyv bizonyos részeit, illetve legfontosabb konklúziójával összefüggő elemzéseit Surányi-Unger közzétette magyar nyelvű publikációban is (*Surányi-Unger* [1926b] és *Surányi-Unger* [1927c]). Szövegazonosság esetén a hivatkozások elsősorban e magyar nyelvű cikkekre utalnak.

az osztrák iskola lehetett volna, de megítélése szerint erre a szerepre ez az iskola teljesen alkalmatlan volt.⁷⁵

Az osztrák iskolára Surányi-Unger szerint a hanyatlás időszaka vár. Ennek alapvető okát nem önmagában a határhaszon-elméletben látta, vagy ennek esetlegesen elhibázott voltában. Sokkal nagyobb szerepet játszik ebben az osztrák iskola szerinte elhibázott módszertana, pontosabban az, hogy ez az iskola „ebben az egyetlen elméletben keresi a közgazdaságtan minden problémájának kulcsát”, szemben a lausanne-i és a cambridge-i iskolával, ahol megítélése szerint csak alárendelt szerepe van a határhaszon-elméletnek.⁷⁶

Az osztrák iskola bukására vonatkozó előrejelzését Surányi-Unger két további érv alapján is alátámaszthatónak tartja.

Surányi-Unger szerint egy közgazdasági elméletnek az is alapvető feladata, hogy megfelelő alapot nyújtson a gazdaságpolitika számára. Erre az osztrák iskola soha nem vállalkozott, és nem is volt rá alkalmas, mert túl szűkre szabta a vizsgálata tárgykerét.

Ebben a vonatkozásban sem marad el Heller éles kritikája, aki a neoklasszikus hagyomány szerint elkülönítendőnek tekinti a gazdaságpolitika kérdéskörét az elméleti közgazdaságtantól, és ezen az alapon elutasítja Surányi-Unger álláspontját. Mint írja, a

„... tiszta ökonómia maga sohasem lesz képes gazdaságbölcseleti alapot szolgáltatni, mert ez határain kívül eső feladat. A gazdaság belső törvényeiből csak a gazdasági lefolyás mikéntje szűrhető le; a gazdasági politika szélesebb bölcseleti alapot, az ember egész lényének távlatába állítást követel. Ez már nem a tiszta ökonómia, hanem a gazdaságbölcselet feladata. Ha ezt egyszer megértettük, akkor nem történhetik az, hogy egy ökonómiai elméletet elvetünk azért, mert szociálpolitikai vagy egyéb gazdaságbölcseleti kiindulási pontokat nem nyújt.”⁷⁷

Surányi-Ungernek az osztrák iskola bukása mellett szóló másik érve a tudomány nemzeti sajátosságairól vallott nézetével függ össze, amivel – ahogy Heller fogalmaz – egyúttal kifejezésre juttatja a „Spann-féle iránynak való

⁷⁵ Surányi-Unger itt arra is utal, hogy ezekben az években hunytak el a német tudomány vezető nagy egyéniségei, még a háború alatt Böhm-Bawerk és Schmoller, néhány évvel később Max Weber és Menger, majd Wieser. Ugyanekkor vesztette el a lausanne-i és cambridge-i iskola is a nagyjait, de míg az ő helyüket „hű utódok” vették át, addig a német elődök öröksége inkább megosztotta és egymás ellen fordította a fiatalabb generáció képviselőit (Surányi-Unger [1927c] 188. o.). (E cikk hivatkozott szövegrészei tartalmilag azonosak a tantörténeti mű utolsó fejezetében leírtakkal – lásd előző lábjegyzet.)

⁷⁶ Uo. 190. o. Surányi-Unger egyébként bírálja a lausanne-i iskola túlságosan absztrakt és matematikai irányultságát, és dicséri a cambridge-iek realiztikusabb felfogását, miközben elveti mindkettő individualista szemléletét.

⁷⁷ Heller [1927] 651. o.

rokonszenvezését” is.⁷⁸ Surányi-Unger ugyanis arról ír, hogy a határhaszon-elmélet a „kevert lakosságú Bécs tudományos életében még csak valahogyan gyökeret verhetett”, de a befogadását Németországban leginkább az akadályozza, hogy „a határhaszon elméletének szelleme nem felel meg a német elme általános beállításának.”⁷⁹ A határhaszonelmélet kezdetektől fennálló problémája Surányi-Unger szerint az, hogy

„... oly kulturális környezetben született meg és nőtt fel, amelynek vezető eszméi a határhaszon szellemével éles ellentétben állanak. [...] A német elme szintetikus, azután egészen a miszticizmus határáig menően idealisztikus gondolkodású, felfogása univerzalisztikus és történeti, a határhaszon elmélete pedig ezzel szemben mindenekelőtt analitikus beállítású, azután hedonizmusánál fogva erősen hajlik a materialisztikus szempont felé, szelleme józan és számító, individualisztikus és ahisztorikus.”⁸⁰

Surányi-Unger Spann melletti szimpátiáját jelzi, hogy míg a *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre* című műve I. kötetét Heller Farkasnak ajánlotta, a II. kötetet már az univerzalizmus szellemi vezetőjének, Othmar Spannnek. Az egy évvel később megjelenő elmélettörténeti fő műve⁸¹ utolsó fejezetében pedig egyértelműn és határozottan kifejezésre juttatja az univerzalizmus melletti szubjektív elköteleződését is.

UNIVERZALIZMUS – OTHMAR SPANN MINT ELMÉLETÚJÍTÓ ÉS A SPANN-FÉLE TANTÖRTÉNET

Heller tömör megfogalmazása szerint az

„univerzalizmus az a gazdaságbölcseleti irányzat, mely szemben a materialista felfogással az idealista bölcseletre támaszkodik, és a szellemi értékeket hangsúlyozva, a társadalom és a gazdasági élet organikus szemléletét keresi”.⁸²

Az univerzalizmus a német szellemi kultúrában Othmar Spann⁸³ irányítása alatt bontakozott ki, és az első világháborút követő időszakban főként

⁷⁸ Uo. 652. o.

⁷⁹ Surányi-Unger [1927c] 190. o.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Surányi-Unger [1927b]

⁸² Heller [1937] 463. o.

⁸³ Othmar Spann (1878–1950) osztrák társadalomtudós és közgazdász, az univerzalizmus megalapítója és vezető egyénisége, 1919-től mintegy két évtizeden keresztül a Bécsi Egyetem tanára, műveinek olvasottságát tekintve ekkor nemcsak Ausztriában, hanem Németországban is a közgazdaságtan egyik legnépszerűbb professzora. Rendkívül termékeny irodalmi

Németországban terjedt el széleskörűen, de jól ismert és részben elfogadott volt annak határain túl, így Magyarországon is.

Az univerzalizmusról szóló első írásaiban Surányi-Unger az irányzat eszmei gyökereinek vizsgálatát állítja középpontba. Az *újabb közgazdasági elméletek bölcséleti alapjairól* című 1926-os cikkében⁸⁴ az univerzalizmust a századforduló óta megjelent öt új elméleti irányzat⁸⁵ egyikeként elemzi, és bemutatja filozófiai gyökereit. Ennyiben itt lényegében folytatja azt a kutatást, amit a *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre* című művében a közgazdasági elméletek fejlődése szempontjából kiemelt jelentőségűnek tartott. Az univerzalizmus vezetőjére összpontosít, és Spannt elsősorban a német idealista filozófiai hagyomány folytatójaként mutatja be.

„Spann Otmár [...] először Stammler teleologikus társadalmi bölcséletére vetette tekintetét. Csakhamar azonban a német idealisztikus filozófia befolyása alá került. A német bölcséletnek a múlt évszázad vége felé történt újjáéledésével az idealisztikus gondolkozás szempontjai is megint előtérbe jutnak. [...] Tulajdonképpen újjászületni a német idealizmus ragyogó hagyományai csak olyan, részben megint metafizikai beállítottságú bölcséleti rendszer levegőjében tudtak, amilyent [...] Eucken hirdetett. A naturalizmus ellen teljes eréllyel síkra száll, és egy magasabb, az egyes alanyok felett álló szellemi világnak létezését és uralmát tanítja [...].Ebből a gondolati körből merít Spann, amidőn megkísérli,

munkásságát jelzi, hogy művei 21 kötetet alkotnak. (Spann [1967–1974]. Spann volt az alapítója a *Ständisches Leben* című folyóiratnak, és ő indította el a *Herdf Flamme* kiadványsorozatot, amelyben részben eredeti nyelven, részben német fordításban az idealista bölcsélet és a romantikus közgazdaságtan régebbi és korabeli alkotásait adták ki. Követőinek közösségét fogta egybe az úgynevezett *Spannkreis*, amely két csoportosulásból állt, egyikbe Spann tudományos nézeteinek (univerzalizmus) követői, másikba politikai elveinek (rendi/korporatív állam) propagandistái tartoztak (Müller, [2015]) Spann egy autoriter rendi államformát tartott kívánatosnak, amelyet a fasizmus önálló formájaként képzelt el megvalósíthatónak. Elmélete igen közel állt a fasizmus gazdaságpolitikájához, maga is szimpatizált a fasizmus bizonyos formáival, a politikai vezetés bizalmát viszont nem nyerte el, Ausztria megszállását követően rövid időre bebörtönözték, ezt követően vidékre vonult. A háború után tanári állásába visszahelyezték, de a nyugdíjazásáig hátralévő időre szabadságra küldték. Spann életútját ismerteti Hild [2002c]. Spann néhány írása 2010 és 2011-ben magyarul megjelent a szegedi kiadású *Ars Naturæ* ökológiai, társadalmi és kulturális folyóiratban (Spann [2010], [2011]).

⁸⁴ A cikk rövidített változata a *Surányi-Unger* [1927b] 1. fejezetének (lásd a 74. lábjegyzet).

⁸⁵ A „legutóbbi korszakban (...) öt különböző irányé a döntő szó: Cassel elmélete, Liefmann tanai, az új amerikai intézményi iskola, a szociáljogi és az univerzaliztikus gazdaságelmélet állanak ma a fejlődés előterében”. (*Surányi-Unger* [1926b] 736–737. o.) Surányi-Unger szerint közös törekvése az öt új elméleti irányzatnak, hogy megdöntsék a múlt század hetvenes éveitől óta uralomra tört határhaszon-elméletet.

hogy a német idealizmus szempontjaiban rejlő kincseket a közgazdaságtan reformjának javára is értékesítse.”⁸⁶

Spann elméleti rendszere további eszmei gyökerei között Surányi-Unger kiemeli a német romanticizmust,⁸⁷ sőt a középkori misztikus gondolkodó, Eckhart mester hatását, továbbá fontosnak tartja az ókori görög filozófia nagyjainak befolyásoló szerepét is.

Az „organiztikus és univerzalisztikus szempontokat [...] és a különösen Stammler által élesen kidolgozott teleológiai felfogást Spann újabban a német romantikus kor bölcséletével szövi egybe.”⁸⁸

Spann szerint nem igaz, hogy „a rész korábban léteznék az egésznél”, emiatt azonban hamisnak bizonyulnak azok az irányzatok, amelyek az előbbiből indulnak ki, és összeomlanak az atomisztikus és mechanisztikus teóriák, az individualista elméletek, a kapitalizmus és szocializmus gondolati rendszereivel együtt. Ezekkel szemben Spann

„legelső és legfontosabb ontológiai kategóriájaként az egész fogalmát emeli ki, és benne látja minden irányú metafizikai és társadalmi vizsgálódásnak egyedül helyes kiindulópontját”.⁸⁹

Surányi-Unger szerint a 20. század első negyedében a német közgazdaságtanban uralkodó bizonytalanságból Spann találta meg a helyes kivezető utat. Az eszmei tényezők fontosságát hangsúlyozva Spann rendszeréről megállapítja: azért számíthatott a legnagyobb eséllyel arra, hogy széles körű befogadást érhet el, mert

„...mindenekelőtt azoknak a fényes hagyományoknak a szempontjait építi tovább, amelyekben a *német kultúra sajátosságai* a történelem folyamán testet öltöttek: elmélete ehhez képest mindig az *egésznek* megragadására irányul, tehát *univerzalisztikus*, azonfelül pedig *idealisztikus*, *teleologikus* és *romantikus*”⁹⁰

Surányi-Unger emellett azt is kiemeli, hogy ezen eszmék befogadásához sajátos történelmi és társadalmi körülmények is hozzájárultak, mint írja

⁸⁶ *Surányi-Unger* [1926b] 755. o. Rudolf Stammler (1856–1938) a 19. század utolsó éveiben létrejött német társadalomjogi iskola egyik vezetője. Rudolf Christoph Eucken (1846–1926) német idealista filozófus, irodalmi Nobel-díjas, az ordoliberalizmus atyjának tekintett közgazdász, Walter Eucken (1891–1950) édesapja.

⁸⁷ A romantikus iskolához fűződő kapcsolata miatt, neoromantikus iskolaként is emlegették a Spann által alapított új elméleti irányzatot.

⁸⁸ *Surányi-Unger* [1926b] 757. o.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ *Surányi-Unger* [1927c] 192. o.

„...a háború utáni idők gondolatvilága bizonyos irányban ennek az áramlatnak megerősödését is elősegíti. Spann mélyenszántó, univerzalisztikus társadalmi bölcselete tehát, úgy látszik, kultúrtörténeti szempontból is feltétlen, létjogosultsággal bír.”⁹¹

Az univerzalizmus korabeli térnyerését és jövőbeli szerepét⁹² egészen másképp ítélte meg Navratil, aki elsősorban a gazdasági körülményekkel látta megmagyarázhatónak az univerzalizmus – szerinte csak átmenetinek tekinthető – népszerűségét.

„Van gazdasági alapja az erősen előtérbe nyomuló eszmei mögött az univerzalizmusnak is. Az eszmét ugyanis, mely a romanticizmus alapgondolatával közös, nagymértékben gazdasági tényező keltette életre. A Müller Ádám korabeli és a mai németiség gazdasági helyzete között viszonylagosan sok a rokon vonás. [...] Amint azonban a gazdasági és politikai viszonyok száz év előtti javulásával megszűnt Müller Ádám hatása, úgy, azt hiszem, ez léssen, a németiség várható gazdasági fellendülésével kapcsolatban, a Spann Othmár fellegekben járó tanításainak sorsa is.”⁹³

Navratil felfogásától az univerzalizmus eszméi egyébként igen távol álltak, „igen kétes értékű újításnak” tekintette Spann univerzalizmusát.⁹⁴

Spann hatása és az univerzalizmus népszerűsége azonban tartósan fennmaradt, Heller 1928-ban úgy fogalmaz, hogy

„...felfogása nem áll elszigetelten, mert Spann lelkes egyénisége egy új bécsi iskolát teremtett, melynek hívei ezúttal nemcsak Ausztriában, hanem messze a német birodalomban is lelkesednek mesterükért”.⁹⁵

A magyar szakmai közvéleményt elsőként egyébként éppen Heller Farkas tájékoztatta az univerzalizmus eszméiről, amikor 1923-ban *Új elméleti közgazdaságtan* címmel könyvismertetést⁹⁶ közölt Othmar Spann *Fundament*

⁹¹ Uo.

⁹² Az éppen ekkor, ösztöndíjjal az Egyesült Államokban tartózkodó Oscar Morgenstern a *The American Economic Review*-ban kritikus hangvételű recenziót (Morgenstern [1927]) írt Surányi-Unger tantörténeti fő művéről. E könyvnek a gazdaságelmélet jövőjéről szóló utolsó fejezetét olyan mértékben szubjektív és nemzeti előítéleteken alapulónak minősítette, hogy azt bírálatra érdemesnek sem tartotta. Ugyanakkor az amerikai olvasók számára fontosnak tartotta megjegyezni azt, hogy sok német és osztrák közgazdász bizonyára nem osztaná Surányi-Unger azon véleményét, amely szerint nagy jelentőséget kell tulajdonítani Németországban és Ausztriában a neoromantikus iskola jövőbeli kilátásainak.

⁹³ Navratil [1927/2007] 203. o.

⁹⁴ Élesen bírálta Navratil e megjegyzését a „neoromantikus” irányzattal és Spann nézetével szimpatizáló Karg Norbert, aki egyébként Hellenek is felrója, hogy „nagy fenntartással fogadja” az univerzalizmust (Karg [1928]).

⁹⁵ Heller [1928] 61. o.

⁹⁶ Heller könyvismertetése német nyelven is megjelent a *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1924-es számában, ami egyébként a német irodalomban is az elsők között nyújtotta Spann elméleti rendszerének tudományos igényességű bírálatát (Heller, [1924]).

der Volkswirtschaftslehre című, népszerű művéről.⁹⁷ Heller ebben az írásában főképpen Spann valódi elméletújítói munkáját méltatja, rámutatva arra, hogy Amonn, Schumpeter, Liefmann és Max Weber korábbi törekvéseihez hasonlóan Spann a közgazdaságtannal való elégedetlenségre próbált megoldást találni. Elismerően megállapítja, hogy

„Spann munkája eredetiségben és önállóságban, valamint tudományos mélységben elődeit felülmúlja.”⁹⁸

Ez a főlény Heller szerint abból következik, hogy Spann rendszere a közgazdaságtan legalapvetőbb fogalmának, a gazdálkodásnak az újraértelmezéséből indul ki, új fogalmakat vezet be, és a korabeli közgazdasági rendszerektől teljesen eltérő elméleti rendszert épít fel. Spann szerint ugyanis a közgazdaságtan teljesen elhibázott módon csak a piaci folyamatokra és ezzel összefüggésben az érték- és árelméletre összpontosít. Ez utóbbi kritikát Heller jogosnak tartja, de a kumulatív tudományfejlődés elve alapján azt már kifogásolja, hogy emiatt Spann felborítja a közgazdaságtan egész addigi rendszerét.

Heller szerint Spann ezen művének tulajdonképpeni lényege

„a gazdasági életnek mint teleologikus egységnek felfogása”, [amely valóban] „új, eddig legalább is nem eléggé öntudatosan tanulmányozott szempontját nyitja meg a közgazdasági vizsgálódásnak”.⁹⁹

Ugyanakkor Heller vitatja, hogy Spann a teleológiai nézőpontot az egyetlen valódi gazdasági nézőpontként kezeli, amely képes figyelembe venni a gazdasági élet „szerves voltát”. Az oksági összefüggések létét Spann csak a természetben ismeri el, emiatt szerinte az okszerűség kutatásának nincs is helye a közgazdaságtanban, az ilyen kutatás a közgazdaságtant „eltermészettudományosítaná”. „Ebben nagy tévedést látok”, állapítja meg erről Heller, aki szerint a természettudományok és a társadalomtudományok módszertana között nem indokolt az ilyen megkülönböztetés. Ekkor még „megértő” kritikájában Heller végül úgy foglal állást, hogy Spann fontos és új szempontokra hívja fel a figyelmet, és „inkább csak abban hibázik”, hogy ezeket „kizárólagosaknak tekinti, holott más szemponttal összeférnek”¹⁰⁰. A későbbi években Spann-nak és követőinek további munkásságát látva, Heller sokkal kritikusanabban lépett fel e nézetekkel szemben. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy az 1943-ban megjelenő elmélettörténeti fő művében továbbra is elismerte azt, hogy ezen

⁹⁷ Spann [1918].

⁹⁸ Heller [1923] 850. o.

⁹⁹ Uo. 852–853. o.

¹⁰⁰ Uo. 853. o.

korai művében Spann „sok szempontból eredeti és figyelmet érdemlő módon vázolta a közgazdaság alapösszefüggéseit”.¹⁰¹

Surányi-Unger és Heller eltérő álláspontja az univerzalizmusról számos további területen is megmutatkozott. Spann legnépszerűbb, *Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre*¹⁰² című, lényegében elmélettörténeti jellegű művének 1926-os, jelentősen átdolgozott kiadásáról mindketten ismertetést közöltek német szakfolyóiratokban.¹⁰³ Heller a *Közgazdasági Szemlében* is elhelyezett egy recenziót¹⁰⁴ Spann e művéről, sőt szakcikkében¹⁰⁵ szintén elemezte azt. Surányi-Ungernél és Hellernél a hangsúlyosan tárgyalt kérdések igen különbözők. Míg Surányi-Unger az új irányzattal mintegy azonosulva, kiemeli Spann művének szerinte fontos vonásait, addig Heller kritikai közelítésmódja már egyértelműen arra utal, hogy alapvetően elhibázottnak tekinti mindazokat a korrekciókat, amelyeket rendszere teljes kidolgozása érdekében az évek során Spann végrehajtott.

Surányi-Unger szerint¹⁰⁶ a *Haupttheorien* új kiadásában nagy áttörés mutatkozik abból következően, hogy Spann ekkorra már teljesen szakított a határhaszon-elmélettel. Mint írja, Spann 1925 óta teljesen megváltoztatta a határhaszon-elmélethez való korábbi viszonyát, ettől kezdve élesen támadta, és teljesen elvetette ezt az elméletet. Surányi-Unger szerint lényegében ez teremtette meg számára a valódi elméletújítás lehetőségét, ezzel nyílt meg az út ahhoz, hogy új elméleti kiindulópontból építhesse fel a közgazdaságtan egész rendszerét, és ennek összefüggésében új értelmezést adhasson a szociál- és gazdaságpolitikai elveknek is. Surányi-Unger ugyanakkor azt sem hallgatja el, hogy Spann könyvének népszerűségéhez bizonyára hozzájárult az is, hogy a – főleg német – egyetemi ifjúság tulajdonképpen ebből ismerhette meg a határhaszon-elméletet, amely a német egyetemeken sokáig nem is volt igazán közismert éppen a történeti iskola túlsúlya miatt.

Heller a *Haupttheorien* alapvetően elmélettörténeti műként interpretálta és értékelt. Véleménye szerint Spann eredeti szándéka az volt, hogy a történeti

¹⁰¹ Heller [1943/2001] 43. o.

¹⁰² Spann [1911]. E mű 1911 és 1936 között 24 kiadásban és százezret meghaladó példányban jelent meg. Nemzetközi ismertségét jelzi, hogy 19. kiadása angolul *Types of Economic Theory* címmel 1929-től kezdve többször is megjelent, e kötet reprintje 2013-ban újra napvilágot látott. A könyvet az 1930-as években olasz, spanyol, svéd, japán és kínai nyelvre is lefordították.

¹⁰³ Surányi-Unger [1927d] és Heller [1928b].

¹⁰⁴ Heller [1928a].

¹⁰⁵ Heller [1926/2006].

¹⁰⁶ Surányi-Unger [1927d].

közelítéssel a közgazdaságtanba vezesse be olvasóit.¹⁰⁷ Spann mégsem a közgazdaságtan fejlődéstörténetén halad végig, hanem

„az egyes közgazdasági iskolák mindegyikénél az iskola egész háttérének megrajzolása mellett egy-egy főkérdést ragad ki, melynek azután beható elemzését és bírálatát nyújtja”.¹⁰⁸

Heller szerint Spannak ezzel az eljárással sikerült sajátosan egyesítenie a „történeti és az analitikus módszert”,¹⁰⁹ ráadásul épp ez a „szerencsésen megválasztott módszer” teszi művét érdekesítővé, és egyúttal rendkívül népszerűvé. Úgy véli, hogy Spann könyve már az első kiadás óta

„nemcsak bevezetés, hanem támadóirat is a klasszikus felfogás individualizmusa ellen, és egyúttal védőirata a német idealizmusnak és organikus felfogásnak. Ez ellentmondásnak látszik, mert olyan munka, amely történeti alapon kívánja bevezetni az olvasót a közgazdaságtan fejlődésébe, kevésbé alkalmas arra, hogy egyúttal vád- és védőirat is legyen bizonyos irány ellen és egy másik mellett”.¹¹⁰

Heller úgy látja, hogy Spann számára ez mégsem okozott problémát. Bár tárgyilagosan igyekszik bemutatni az egyes iskolákat, és feltárni azok hibáit, de a „könyvnek úgyszólván minden lapján kiérezhető, hogy a közgazdaságot organikus és teleologikusan kell felfogni és mindenhol a szerves kapcsolatokat kell keresni.”¹¹¹

Ezzel a módszerrel Heller szerint Spannak egy nem titkolt szándéka is megvalósult. Lényegében egyoldalúnak és jelentéktelennek sikerült feltüntetnie a közgazdaságtan történetének azon jelentős iskoláit, amelyek nem követik az előbbi módszertant, miközben a német közgazdaságtan hagyományában felnagyította azon elődök szerepét, akiknél többé-kevésbé valóban megtalálhatók voltak az ilyen törekvések. Szerinte e mű népszerűségéhez így az szintén hozzájárult, hogy mindezzel a német öntudatot is táplálta.

„...míg régen a németek maguk is azt gondolták, hogy egészen a történeti iskola fellépéséig talán Thüentől és Hermanntól eltekintve eredeti közgazdájuk nem volt, Spann óta általános a felfogás, hogy Adam Müller, Franz Baader és

¹⁰⁷ Itt érdemes idézni *Spann* [1911] bevezető megállapításait: „Az a tudomány, amelyik olyan sok irányzatra bomlik, mint a közgazdaságtan, mindenekelőtt történeti tárgyalást igényel”, alapvető elemzési szempontja pedig a relativizmus. (Az idézet forrása az 1932. kiadás, 1. o.)

¹⁰⁸ Heller [1928a] 59. o.

¹⁰⁹ Ez utóbbit nevezte Surányi-Unger „elméletkritikai” irányú történetírásnak. Spann e művét (*Spann* [1911]) ugyanakkor Surányi-Unger nem sorolta az „elméletkritikai” közelítést alkalmazó művek közé, sőt nem is tekintette önálló tantörténetnek, hanem inkább bevezető szintű közgazdaságtannak (lásd a 30. lábjegyzet.)

¹¹⁰ Heller [1928a] 60. o.

¹¹¹ Uo.

List Frigyes mint önálló szellemű kutatók, midőn a Smith-féle és még inkább a Ricardo-féle iránnyal szembe helyezkedtek, egyúttal a közgazdaságtan fejlődése szempontjából is nagy jelentőségű gondolatokat termeltek ki.”¹¹²

A Spann művében áttekintett közgazdasági témákat illetően Heller egy további sajátos módszertani eljárásra is felhívja a figyelmet. A „bölcselet, a társadalomtan és a közgazdaságtan határterületei” felé vonzódo Spann művében „a módszer és a bölcseleti háttér kérdésein van a súly”, emellett – állapítja meg igen kritikusan Heller – részletesebb elemzését csak olyan további kérdéseknek nyújtja, amelyeket saját közgazdasági rendszere szempontjából alapvetőnek tart, miközben szinte csak érintőlegesen foglalkozik a közgazdaságtan legtöbb szakkérdésével.

Az osztrák iskolát követő Heller szintén nagy figyelmet fordít Spann határhaszon-elmélet elleni támadására is, e témát a *Támadások a közgazdaságtan néhány alaptétele ellen* című tanulmánya¹¹³ már 1926-ban önállóan tárgyalta. Ebben Heller bemutatja azt is, hogy Spann ez irányú fellépése nem volt egyedülálló, hanem beleilleszkedett a szubjektív értékelmélet megoldatlan problémáit és túlhajtásait előtérbe állító, többoldalról kezdeményezett értékelméleti kritikák sorába. Heller rámutat arra is, hogy miért tekinti elhibázottnak e korabeli, főként német kritikákat, különösképpen azokat az érveket, amelyek alapján az „univerzalizmus nagy harcosa”, Spann teljesen elveti a Gossen-törvényeket.¹¹⁴ Amellett érvel, hogy ezek a gazdasági élet magyarázatának „fontos elemei” és a „közgazdasági elmélet nélkülözhetetlen részei”.¹¹⁵

Bár szisztematikus kritikát Spann nézeteiről Navratil Ákos nem írt, mégis a korabeli magyar szakirodalomban a legélesebben ő utasította el az univerzalizmust. *Közgazdaságtan* című fő műve első kötetében arról ír, hogy saját rendszerének Spann rendszerével a „legkevesebb az érintkezési pontja. Ami benne értékes, inkább filozófia, mint közgazdaságtan”.¹¹⁶

Ha lennének kételyeink afelől, hogy Surányi-Unger korai gazdaságfilozófiai és elmélettörténeti munkássága valóban épít-e Spann tanaira, Kislégi Nagy egyik első Spannal foglalkozó írása¹¹⁷ segít ezeket eloszlatni. Amit

¹¹² Uo. 59. o.

¹¹³ Heller [1926].

¹¹⁴ E tanulmányban Heller „védelmébe vette az értékelméletet, rámutatva arra, hogy a kritikák, különösképpen O. Spann kísérlete a Gossen-törvények elvetésére, az ésszerű gazdálkodás alapelvét is kirekesztené a közgazdaságtanból.” (*Madarász* [2006] 11. o.)

¹¹⁵ Heller [1926] 264. o.

¹¹⁶ Navratil [1933/1944] 64. o.

¹¹⁷ Kislégi Nagy Dénesnek az univerzalizmust érintő témában 1931 és 1938 között 11 cikke és számos könyvismertetése jelent meg a *Közgazdasági Szemlében*, és részben ezekre támaszkodva adta ki az *Univerzalizmus* című művét (*Kisléghi Nagy* [1938]). E könyv megjelenését

Surányi-Ungerről elmondott egy korábbi cikkében¹¹⁸, azt – Spannra vonatkozó tartalommal – szinte teljes egészében megismételte.

„Spann szerint a közgazdaságtan szellemtudomány, természetes tehát, hogy a különböző korszakokban módszerét illetően a többi szellemtudomány állapotától függ. A szellemtudományokban pedig mindig a kor lelki irányzata, világnézete jut kifejezésre. Az is, hogy egy nép miképpen gazdálkodik, végeredményben kultúrájában, életfelfogásának forrásában gyökerezik. Ezért a közgazdaságtannak is, mint szellemi tudománynak hátterét a filozófiában kell keresnünk.”¹¹⁹

A cikkben persze nincs utalás arra, hogy egy Kislégi Nagy által jól ismert magyar közgazdász átvette Spanntól ezt a szemléletet tudományos normái kialakításában.

KÖZGAZDASÁGTAN ÉS GAZDASÁGPOLITIKA

Már az első világháború alatt korábban soha nem tapasztalt mértékű volt az állami beavatkozás, és ezt követően tartósan is jellemzővé vált az új gazdasági berendezkedés kialakítására törekvő néhány országban. Sok más tényezővel együtt, mindez a közgazdaságtan állami beavatkozással kapcsolatos elveinek újragondolását igényelte, amit aztán a nagy világgazdasági válság kitörése még sürgetőbbé tett.

Surányi-Ungert a gazdaságfilozófiai és elmélettörténeti művei megírásával egy időben, már az 1920-as években is foglalkoztatta a közgazdasági elmélet és a gazdaságpolitika kapcsolatának kérdésköre, *A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései* című művében¹²⁰ igyekezett tisztázni az erre vonatkozó, főképpen módszertani alapelveket. Konceptiójának egyik legfontosabb eleme, hogy a gazdaságelmélet és a gazdaságpolitika a gazdaságtudomány egyetlen egységes rendszerébe tartozik. Ennek gazdaságelméleti része szerinte kauzális összefüggésekre támaszkodik és explikatív jellegű, ezzel szemben a gazdaságpolitikai rész teleologikus megismerésre épít és normatív jellegű. Ugyanakkor megkülönböztette a gyakorlati gazdaságpolitikát az – elméleti közgazdász illetékességi körébe tartozó – tudományos vagy elméleti jellegű

vegyes reakciók kísérték. Surányi-Unger pozitívan vélekedett róla, akadémiai és egyetemi körökben viszont több bírálatot is kapott, a szerző érdemeit ugyanakkor Chorin-díjjal és Weiss Fülöp-díjjal ismerték el. Kislégi Nagy univerzalizmusról szóló írásait elemzi Hild [2002b], [2002c] és Harmat–Hild [2004].

¹¹⁸ [Kislégi] Nagy [1926].

¹¹⁹ Kislégi Nagy [1931] 814. o.

¹²⁰ Surányi-Unger [1927a].

gazdaságpolitikától. Ez utóbbi mint normatív tudomány a cél- és eszközrendszerek általános érvényű tételeiről szól, és ennyiben az elméleti közgazdaságtan része, míg a régi értelemben vett „techné” vagy „ars” módján művelt gyakorlati gazdaságpolitika a gazdaságpolitikusokra tartozik.

Ezzel összefüggésben állítja előtérbe a célkitűzés kérdéskörét.¹²¹ Surányi-Unger álláspontját alapvetően befolyásolták az értékítéletek és a célkitűzés problémájáról folytatott 20. század elejei német viták tanulságai. E témát tárgyaló tanulmányai¹²² egyfajta elégedetlenséget tükröznek. Arról ír, hogy a gyakorlati gazdaságpolitika „sűrű botlásai” és Schumpeter „katedráról szerteszórt szkepticismusa” ellenére is az a meggyőződése, hogy Max Weber a „közgazdasági értékítéletek bírálataiban hamis útra tévedt”. Szerinte ugyanúgy tévedtek azok is, akik az ellenkező irányban vetették el a súlykot, például a német etikai iskola képviselői, azt állítva, hogy gazdaságos csak az lehet, ami egyúttal az etika követelményeinek is megfelel. Surányi-Unger e két felfogás közötti „helyesnek látszó középút” keresésében és elméleti megalapozásában látta a megoldást.

Surányi-Unger felfogásának lényeges része az is, hogy megkülönböztette a szűkebb értelemben vett gazdasági, azaz autonóm és a főként gazdaságon kívüli, heteronóm vagy idegen eredetű gazdaságpolitikai célkitűzéseket. Az általános érvényességű autonóm célok szerinte jól kijelölhetők a klasszikus és neoklasszikus elméletből kiindulva. Autonóm gazdaságpolitikai célok vezethetők le például a „termelékenységi és az egyensúlyi eszményből”, ily módon a kitűzött célok között megjelenhet az általános termelékenység növelése vagy a gazdasági válságok kialakulásának elhárítása. A gazdaságpolitikának azonban tekintetbe kell vennie az állam elsődleges tevékenységét is, és ebből következően gazdaságon kívüli, heteronóm vagy idegen eredetű célkitűzésekkel is kell foglalkoznia, amelyeket az állam hatalmi, társadalom- és kultúrpolitikai elveiből kiindulva lehet meghatározni.¹²³

„...az állami tevékenység célja mindenekelőtt hatalmi cél: önmagának az államnak mint az egész népesség jólétét biztosító legfőbb szervezetnek fenntartása és hatalmában való szilárdítása. [...] az állam egy más irányú ténykedése, tevékenykedése, melynek célja a népességnek általánosan magas, egészséges színvonalra való emelése úgy testileg, mint szellemileg és erkölcsileg s ezáltal a társadalom fejlődésének oly útra való terelése, melyen leginkább közelítheti

¹²¹ A közgazdaságtan főáramába tartozó korabeli közgazdászok általában az értékmentesség híveiként léptek föl, és egyetértettek azzal, hogy „a közgazdász a célokkal mint olyanokkal nem foglalkozik”, ahogy ezt Robbins egy kis idővel később megfogalmazta (Robbins [1932]).

¹²² Surányi-Unger [1924], [1927a], [1931].

¹²³ A kérdést részletes tárgyalja Surányi-Unger [1924], [1927a], [1934], [1936] és [1937]. Surányi-Unger ezzel kapcsolatos felfogását elemzi Bekker-Hild [2002] 535–541. o.

meg a tökéletes társadalmi rendet. Mindezen célok elérésére a *társadalmi politika* törekszik. [...] tulajdonképpen külön harmadik irányt alkot az állami tevékenységek azon csoportja, mely a tudományoknak és művészeteknek, valamint a vallásos életnek ápolását és fejlesztését tekinti céljának s mely a *kultúrpolitika* gyűjtőnévén foglalható egybe.”¹²⁴

Surányi-Unger bemutatja azt is, hogy a heteronóm célkitűzések történelmi koronként és országokként eltérő formát ölthetnek, sőt a hatalmi, a társadalmi és a kultúrpolitikai célok összeütközésbe is kerülhetnek egymással, a célok hierarchiájára vonatkozó döntésben pedig meghatározó szerepe van annak, hogy „organiztikus vagy pedig a mechanisztikus társadalomfelfogás” felé hajlunk-e. Megállapítja azt is, hogy bár a legutóbbi évek tapasztalatai „kiáltva bizonyítják a hatalmi célok túltengését – ez azonban az általános társadalmi eszmények fordulásával megváltozhat.”¹²⁵ Ebben Surányi-Unger nem is tévedett.

Az állami beavatkozással összefüggő kérdéseket ugyanis a világgazdasági válság és a korban alkalmazott gazdaságpolitika állította újra középpontba. Ebben a kontextusban az 1930-as évek során új megvilágításba kerültek, és gyakorlati jelentőséget nyertek a gazdasági liberalizmust élesen bíráló univerzalizmus eszméi.¹²⁶ A legnagyobb érdeklődést az váltotta ki, hogy vajon alkalmazható-e, vagy sem ez az irányzat a gyakorlati gazdaságpolitika alátámasztására.

Lényegében ezekre a kérdésekre összpontosítva, az 1930-as években alakult ki az univerzalizmus iránti szélesebb szakmai érdeklődés a magyar közgazdászok körében.¹²⁷ Több kortársához hasonlóan Kislégyi Nagy is összekapcsolja az univerzalizmus egyre nagyobb térhódítását a gazdasági individualizmus korabeli mély válságával. E válság fejeződik ki szerinte a gyakorlati gazdaságpolitika azon kísérleteiben és törekvéseiben, amelyekkel a „szabad verseny helyébe kötöttségeket, organizációt, testületi összefogást akarnak léptetni”,¹²⁸ ilyenek például a szakszervezetek, kartellek, kamarák és a szociálpolitikai célból létrehozott új intézmények. Spann álláspontját bemutatva arra is rávilágít,¹²⁹ hogy a közgazdaságtan korabeli válságában ugyancsak a gazdasági individualizmus válsága tükröződik.

Ami tehát az 1920-as években Surányi-Ungert még csak elméletileg foglalkoztatta, az a következő évtizedben már a gyakorlati gazdaságpolitika

¹²⁴ *Surányi-Unger* [1924] 255–256. o.

¹²⁵ Uo. 257. o.

¹²⁶ Keynes fő műve (*Keynes* [1936/1965]) és a keynesi forradalom elméleti és gazdaságpolitikai konzekvenciái a magyar közgazdászok körében ekkor kevésbé voltak ismertek.

¹²⁷ Az univerzalizmus és Spann műveinek legjelentősebb hazai népszerűsítője azonban nem Surányi-Unger Tivadar, hanem Kislégyi Nagy Dénes volt (lásd a 117. lábjegyzet).

¹²⁸ *K(islég)hi Nagy* [1933] 256. o.

¹²⁹ *Kislégyi Nagy* [1931].

megítélése szempontjából vált fontossá. A *Szabad és kötött gazdaság* című 1934-es tanulmányában¹³⁰ jól nyomon követhető, hogy Surányi-Unger a gazdaságpolitikai gyakorlatban mintegy a korábbi álláspontja helyességének igazolását vélte felfedezni. Megfigyelhetjük ebben azt is, hogy a kötött gazdaságok gazdaságpolitikájának értékelésében jól tudta hasznosítani Spann és az univerzalizmus eszméit.

A gazdasági szabadságtól az erőteljes állami beavatkozást folytató korabeli kötött gazdaságokat Surányi-Unger lényegében az autonóm és a heteronóm gazdaságpolitikai célkitűzések alapján különböztette meg. Úgy véli, hogy „a liberalizmus az autonóm gazdaságpolitikai célok világa”, a korabeli nacionalizmusra alapított kötött gazdaságok ezzel ellentétben heteronóm gazdaságpolitikai célkitűzéseket helyeznek előtérbe.¹³¹

„A heteronóm célkitűzéseken nyugvó autarkikus gazdaságpolitika egyúttal a gazdasági liberalizmusnak is szöges ellentéte. [...] Minden nagyobb mérvű gazdaságpolitikai beavatkozás, ha a gazdasági szabadsággal állítjuk szembe, kötött gazdálkodáshoz vezet. Tervszerű elgondolások nélkül a kötött gazdaság meg nem állhat; ezért nevezhetjük tervgazdaságnak is.”¹³²

Bár maga is úgy gondolja, hogy a „jövő haladásának általános *irányvonala*” a gazdasági szabadság felé mutat, de a korabeli gazdaságpolitika középpontjában „kényszerítő erővel” állnak a heteronóm célkitűzések.¹³³ A kötött gazdálkodás folytatását igazolja szerinte

„az a szoros kapcsolat, mely jelenleg és nálunk a kulturális, valamint a szociális nacionalizmus között egyrészt, és a hatalmi, valamint a gazdasági nacionalizmus között másrészt fennáll”.¹³⁴

Emiatt egyenesen elhibázott, sőt káros lenne, ha a gazdasági liberalizmusból kiindulva gazdaságpolitikai irányváltást követelnénk.

Surányi-Unger úgy véli, hogy a magyar gazdaságpolitika kényszerpályáját további két konkrét körülmény is alátámasztja. Egy kis országnak a nagy és vezető országok gazdaságpolitikájához „tanácsos” igazodni, amelyekben „túlnyomórészt” ugyancsak heteronóm célokat helyeznek előtérbe. Ebből következően „nemzeti érdekeink” súlyos veszélybe kerülnének, ha „védekezésül” nem ugyanezt tennénk, és „átmenetileg nem alkalmaznánk a kötött

¹³⁰ Surányi-Unger [1934].

¹³¹ Uo. 438. o.

¹³² Uo. 439–440. o.

¹³³ Uo. 440–441. o.

¹³⁴ Uo.

gazdálkodás megfelelő eszközeit.”¹³⁵ Emellett a felelősségteljes gyakorlati és elméleti közgazdásznak szerinte azzal is számolnia kell, hogy a közeljövő kötött világgazdasági rendjében „hatalmi politikai vonatkozásban” nekünk „különös magyar célkitűzéseink vannak”.

„Kétségtelen, hogy ebben az összefogásban az egyes nemzeteknek legalább részben oly súlyú szerep fog jutni, amennyire egészséges nemzetgazdasági egészként tudnak majd fellépni a mérvadó nemzetközi egyezkedéseknél.”¹³⁶

Surányi-Unger úgy vélte, hogy a gazdaságpolitika autonóm és heteronóm célkitűzéseinek szétválasztásával megtalálta a megoldást arra, a korban gyakran hangoztatott problémára, amely szerint ellentét van a gazdasági szabadság eszméire támaszkodó közgazdasági elmélet és az erőteljes állami beavatkozásra épülő gazdaságpolitikai gyakorlat között. Szerinte ugyanis nemcsak helytelen, hanem az elmélet tekintélye szempontjából „kártékony” is azt hangoztatni, hogy más az elmélet, és más a gyakorlat. Igen ellentmondásos módon úgy látja, hogy az állami beavatkozás kérdésében az elmélet és a gyakorlat közötti összhang újbóli megteremtése elérhető lenne a klasszikus és neoklasszikus közgazdaságtan tételeinek a teleologikus nézőponttal való továbbfejlesztése révén.¹³⁷ Ennek ára az lenne, hogy a „gazdasági élet társadalmi vonatkozásainak” bekapcsolása érdekében le kellene mondani az önálló tudományként művelt közgazdaságtanról, ami „a modern közgazdaságtannak egyik legnagyobb büszkesége”. Szerinte csak a teljes önállóságot feladva és a különböző társadalmi tudományok „integrációjának” eredményeképpen tudna a közgazdaságtan tovább haladni és egyúttal a kor követelményeinek is megfelelni.¹³⁸

„Nem szabad tehát visszariadnunk attól a ténytől, hogy problémáink, amelyeket még a tágabb értelemben vett gazdaságpolitikához sorolunk, egyes tekintetekben más társadalmi tudományok területére is átnyúlnak.”¹³⁹

¹³⁵ Uo.

¹³⁶ Uo. 443. o.

¹³⁷ A neoklasszikus közgazdaságtan normáit követő korabeli közgazdászok viszont általában teljesen elutasították az állami beavatkozást. Az osztrák iskolát követő Heller, ezzel némileg szembe fordulva, az elméleti és az alkalmazott közgazdaságtan megkülönböztetésével próbálta feloldani az ellentétet, az utóbbiban adva helyet az állami beavatkozás elveinek. Egészen másként kezelte e problémát Keynes, aki az általános és a speciális eset megkülönböztetésével oly módon újította meg az elméleti közgazdaságtan addigi rendszerét, hogy abban megtalálta az állami beavatkozás helyét és szerepét (Keynes [1936/1965]).

¹³⁸ Surányi-Unger [1934] 434. o.

¹³⁹ Uo.

Bár az elméletújításra törekvő Heller és Navratil közgazdasági rendszerének bizonyos vonásait – főleg az állami beavatkozásra vonatkozó elveiket – szintén különböző német hagyományok formálták, mindketten elutasították azokat az eszméket, amelyekre Surányi-Unger támaszkodott. Továbbá, habár mindkettőjük rendszerében fontos helyet kapott az állami beavatkozás szerepe, Surányi-Ungerrel szemben mégis bírálták a korabeli gazdaságpolitikai gyakorlatot, és ezzel egyidejűleg védelmezték az elméleti közgazdaságtant.

Navratil a beavatkozó állam egyre nagyobb térnyerésére sajátosan felépített közgazdasági rendszerével összhangban adott elméleti magyarázatot. Felfogása szerint a gazdasági jelenségekben három alkotóelem különíthető el, az „áldozatokat és élvezeteket mérlegelő” pszichológiai elem, a cselekvés technikai mozzanata és az egyének gazdasági cselekvéseit „eredeti útjukból” eltérítő jogi rendezés a velejáró hatalmi tényezővel együtt.¹⁴⁰ E megközelítésből következően ő is az elméleti közgazdaságtanhoz sorolja a gazdaságpolitikát, mégpedig a gazdasági életben érvényesülő hatalmi tényezőként. *Közgazdaságtan és gazdasági politika* című, 1934-es tanulmányában Navratil egyaránt bírálja az 1930-as évek gazdaságpolitikai gyakorlatát – beleértve a világgazdasági válság kezelésére hozott intézkedéseket – és a kortárs elméleti közgazdaságtant is. Mint írja,

„nevezzék bár az erősen beavatkozó állam gazdasági politikáját akárhogy, nevezzék akár felvilágosodott abszolútizmusnak, akár tervgazdaságnak, akár kommunizmusnak, ez a gazdasági politika a gazdasági élet legsajátabb és legfontosabb alkotó tényezőjét, a gazdasági jelenség ökonómiai elemét öli el ebben az életben a hatalmi tényező, a jogi elem javára. Az elmélet éppen ezért kétes örömmel néz a világ gazdasági életének közhatalmilag irányított, tervgazdasági fejlődése felé.”¹⁴¹

A közgazdaságtan súlyos hibája viszont az, hogy túlságosan „olcsón méri magát”, sok az „irányított” elmélet, a közgazdászok „túlságos előzékenységgel és a kelleténél mindenesetre sokkal gyorsabban” szolgálják szerinte az új gazdaságpolitikai célokat.¹⁴² *Közgazdaságtan* című fő műve első kötetében az organikus társadalomfelfogás korabeli képviselőit bírálva, egyenesen azzal vádolja az univerzalizmust, hogy – az egyének helyett a társadalomból mint egészről kiinduló – Spann rendszerében „több a politikai cél, mint a gazdasági élet helye megértése”.¹⁴³

¹⁴⁰ Navratil [1934/2007] 250–251. o. (E tanulmányra a Navratil [2007] kötet alapján hivatkozunk.)

¹⁴¹ Uo. 257. o.

¹⁴² Uo. 246. o.

¹⁴³ Navratil [1933/1944] 2. o.

„Navratil Ákos az, aki a legkevésbé tud megbarátkozni azokkal az új irányokkal, melyek az egyént közgazdasági vonatkozásban többé-kevésbé háttérbe szorítják, és a gazdasági életnek megkötésétől, súlypontjának hatósági vagy testületi működésre helyezésétől várják a közgazdaság megújulását és egészségesebb mederbe terelését.”¹⁴⁴

Ezek a megállapítások jelentik Heller *A gazdasági liberalizmus elmélete és bírálata* című tanulmányának fő gondolati ívét.¹⁴⁵ Ez volt Heller egyik legfontosabb olyan publikációja, amelyben a korabeli elméleti kihívásokra reflektálva, újra „tudományos” bírálat tárgyává tette Spann nézeteit, és a korabeli gazdaságpolitikai kihívásokkal számolva – Navratilhoz hasonlóan – továbbra is védelmezni próbálta a hagyományos elméleti közgazdaságtant.

Heller realista kiindulópontja szerint „nem vonhatjuk kétségbe, hogy az államnak a közgazdasághoz való viszonya revízióra szorul”, az univerzalizmus szélsőséges vélekedését viszont elutasítja.¹⁴⁶ Az univerzalizmus „termékeny gondolatának” tekinti azt, hogy „a gazdaságnak csak addig lehet igénye szempontjai érvényesítésére, míg ezekkel az össztársadalmi, a nemzeti célok keretébe tud illeszkedni”,¹⁴⁷ viszont az univerzalizmus tanai „ott és annyiban veszélyessé lesznek, ahol és amennyiben a gazdaság felépítését és törvényszerű lefolyását félreismerve, helytelen és célra nem vezető módon kívánnak a közgazdaság menetébe belenyúlni.”¹⁴⁸ Az erőteljes állami beavatkozás megöli az egyéni kezdeményezést és felelősséget, ami büntetlenül nem mellőzhető, enélkül a gazdasági fejlődés könnyen gazdasági hanyatlásba fordul át, és az erőfeszítés helyét pedig könnyen az „elernyedés és mindent a köztől várás” veszi át.¹⁴⁹

Amikor a „dolgok ma világszerte nem jól mennek”, mondja Heller két év múltán a *Korunk gazdasági bajai és a közgazdasági tudomány* című mértékadó másik tanulmányában,¹⁵⁰ akkor sem adhatjuk fel azon tudományos meggyőződésünket, amely a ténymegállapítás és az értékelés szétválasztására kötelez minket.

„Éppen, ha nehézségekkel küzdünk vagy éppen új célokat tűzünk magunk elé, és új eszményeket akarunk megvalósítani, akkor kell igyekeznünk tisztán látni a valóságot, melyet magunk számára kedvezőbben akarunk alakítani.”¹⁵¹

¹⁴⁴ Heller [1935/2006] 235. o. (E tanulmányra a Heller [2006] kötet alapján hivatkozunk.)

¹⁴⁵ Heller [1935/2006]. A tanulmány egyébként a Navratil Ákos tiszteletére összeállított kötetben (*Kenéz–Judik–Varga (szerk.) [1935]*) jelent meg.

¹⁴⁶ Uo. 252. o.

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ Uo. 254. o.

¹⁴⁹ Uo. 253. o.

¹⁵⁰ Heller [1937/2006] (E tanulmányokra a Heller [2006] kötet alapján hivatkozunk.)

¹⁵¹ Uo. 291. o.

Amire Heller figyelmeztet, az nem más, mint a neoklasszikus közgazdász alapvető módszertani elve, a pozitív és a normatív szemlélet megkülönböztetésének fontossága. Mindennek elmulasztása kapcsán Heller igen kritikus megjegyzést tesz Spann-nak a korabeli német közgazdaságtanra gyakorolt hatásáról. Mint írja, kevés kivételtől eltekintve¹⁵² a korabeli német közgazdasági gondolkodás megújításának vezető szempontjává vált Spann azon nézete, hogy a közgazdaságnak egyetlen egy szervezeti formája „a rendi gazdaság az örök, az egyedül állandóan lehetséges megvalósulási formája, mert csak ez felel meg céljának”.¹⁵³ Ebből táplálkozik Heller szerint az a meddő próbálkozás, amelyik az állam elsőbbségének minden területen való elismerése révén kívánja az elméletet közelebb hozni az élethez. Ez a törekvés viszont a közgazdaságtanból „minden ízében világnézeti vagy politikai tudományt” akar faragni.

„Az a hiedelem [...], hogy a közgazdaságnak nincsenek [...] belső szükségszerűségei, csak tévedésekbe és oktalan kísérletekbe sodorhatja az emberiséget. Teret ad a dilettantizmusnak, mely igazi tárgyismeret nélkül mindig csak a kívánatosot keresi. [...] De a közgazdaságban mégsem üres táblával állunk szemben, melyre bármit felírhatnánk.”¹⁵⁴

E tanulmány kapcsán Madarász Aladár úgy fogalmaz, hogy Heller „1937-ben már igen borúsnak látta a tudomány kilátásait”. A korabeli új gazdasági berendezkedések nyomán ugyanis egyre nagyobb teret nyert „a minden gazdasági összefüggés és tudás viszonylagosságát hirdető közgazdasági nihilizmus”, mintha a közgazdaságnak egyáltalán nem lennének törvényei, mintha az állami gépezet megmozgatásával minden lehetséges lenne.¹⁵⁵

A gyakorlati gazdaságpolitikai tanácsadástól Surányi-Ungertől eltérően Heller és Navratil távol tartotta magát, ennek ellenére nem lehet eléggé hangsúlyozni határozott állásfoglalásaik jelentőségét a korabeli magyar elméleti közgazdaságtanra. Tudományos életművük, tiszteletre méltó egyetemi és akadémiai pályafutásuk olyan szakmai tekintéllyel ruházta fel

¹⁵² Heller az univerzalizmushoz nem csatlakozó korabeli német közgazdászok közül többek között megemlíti a történeti iskola hagyományát folytató Sombart mellett Erich Schneider és Stackelberg nevét.

¹⁵³ Uo. 285. o. Spann egyébként négy gazdasági formát különböztetett meg. A tiszta piacgazdaságot utópisztikusnak tartotta, a tiszta tervgazdaságot elvileg utópisztikusnak, de bizonyos értelemben mégis megvalósíthatónak tekintette, a szabadon irányított gazdaságot vagy más néven a mérsékelt kapitalizmust átmeneti történeti lehetőségként kezelte, a testületileg vagy rendileg megkötött gazdaságot pedig az egyedüli valóságos gazdasági formaként értelmelte.

¹⁵⁴ Uo. 288–289. o.

¹⁵⁵ Madarász [2006] 13–14. o.

őket, hogy bizonyos mértékig még a tőlük eltérő nézeteket képviselő elméleti közgazdászokra, így Surányi-Ungerre is képesek voltak hatni. Minden bizonnyal jelentős szerepük volt abban, hogy az univerzalizmus eszméi még az 1930-as években sem kerülhettek Magyarországon az elméleti közgazdaságtan középpontjába.

Az 1930-as évekbeli magyar publikációiban Surányi-Unger közvetlenül alig foglalkozott az univerzalizmussal vagy Spann nézeteivel, de közgazdasági munkásságát alapvetően mégis ez az eszme kör határozza meg. A tudományos pályafutását legközelebről ismerő egyik legismertebb tanítványa, Csikós-Nagy Béla is úgy vélekedik, hogy „Surányi-Unger közgazdasági nézetei az univerzalizmus eszmeáramlatán alapulnak”.¹⁵⁶

Fontos megjegyezni azt is, hogy a német szakmai körökben pályája eleje óta jó kapcsolatokkal rendelkező Surányi-Unger az 1930-as években közelebbi viszonyt alakított ki Spann követőinek és tanítványainak szűkebb körével, 1932-ben munkatársa volt a Spann által szerkesztett *Ständisches Leben* című, Berlinben és Bécsben megjelenő folyóiratnak, és egyedüli magyarként megtaláljuk a „Spannkreis” tagjai között.¹⁵⁷ A második világháborúig terjedő időszakban különböző német folyóiratokban közel ötven könyvismertetése jelent meg, ezek között nem csekély azoknak a száma, amelyekben Spann nézeteihez kapcsolódó szerzők műveiről ad tájékoztatást. Mindez több más német nyelvű publikációja mellett jól mutatja, hogy Surányi-Unger pályája elejétől folyamatosan jelen volt a német közgazdasági szakmai körökben.

Mindezt betetőzte a Berliini Egyetemen 1940-ben tartott hatrészes előadás-sorozata, amelynek teljes szövege megjelent a *Weltwirtschaft und Wehrwirtschaft* című könyvben.¹⁵⁸ Surányi-Unger előadásai többek között tárgyalták a szabad és a terven alapuló világgazdaság kérdéseit, utóbbival összefüggésben a vezető ország irányító szerepét a nagytérgazdasági kapcsolatrendszerben, valamint a nemzeti szocialista, a kapitalista és a kommunista rendszerben felépült nagytérgazdaságok különbözőségeit. Az előadott témák megközelítésmódjának alapvető módszertani eszközeként Surányi-Unger az autonóm és heteronóm gazdaságpolitikai célok megkülönböztetését használta.

¹⁵⁶ Csikós-Nagy [1994] 63. o.

¹⁵⁷ Lásd: 83. lábjegyzet.

¹⁵⁸ Surányi-Unger [1942]. E kötetéről a *Közgazdasági Szemle* 1942-es számában Kislégi Nagy hosszú könyvismertetése tájékoztatta a magyar olvasókat (Kislégi-Nagy [1942]).

„Abban a tarka zűrzavarban, amely manapság a »régi« és az »új« gazdasági rendszer vagy rendszerek mérkőzése körül kavargó, egyre nehezebb eligazodnunk”,¹⁶⁰

írja Surányi-Unger 1941-ben abban az írásában, amelyben választ kívánt adni arra a kérdésre, hogy miért nem kaphatott helyet a korabeli „Németország tudományos zászlóvivőinek első sorában” egy „kiváló tudós”, a „nagy német nemzetgazdász”, Werner Sombart.¹⁶¹

A tanulmány közvetlenül Sombart halála után jelent meg, ennyiben nekrológnak is tekinthető, a jelentőségét mégis inkább az emeli ki, hogy Sombart pályafutásának tükrében Surányi-Unger jól megvilágíthatónak tartotta a korabeli „nagy gazdasági rendszerváltozás” lényegét.¹⁶²

Sombartnak a korabeli Németországhoz való viszonya helyes megítéléséhez Surányi-Unger három körülmény figyelembevételét tartja fontosnak.¹⁶³ Először is a tudományos értékítéletekkel kapcsolatos századeleji vitákban Sombart is csatlakozott „Weber szélsőséges híveinek táborához”, és ezt követően kétségbe vonta azt, hogy az értékítéleteknek lehetne bármilyen tudományos jellege. Ezzel függ össze második tényezőként szigorú tárgyilagosságra törekvő történeti felfogása. Elméleti tételei megfogalmazásával Sombart megpróbálta áthidalni a régi és az újabb történeti iskola közötti különbségeket, kizárólagos jelleggel alkalmazta az oknyomozó történeti megismerés eszközét, és eszméinek középpontjába „a tőke társadalomgazdasági szerepének” méltatását állította.¹⁶⁴ Ehhez kapcsolódik Surányi-Unger szerint az a harmadik szempont, amely munkásságát Marxhoz kapcsolja. Sombart léptenyomon maga is hangsúlyozta, hogy mély hatást gyakoroltak rá Marx nézetei.

„Igaz ugyan, hogy Marx a tőke anyagi fogalmát domborítja ki, és hogy ehhez képest egész érvelése a történeti anyagiasság jegyében jár, míg Sombart a tőke

¹⁵⁹ Köszönettel tartozom Madarász Aladárnak, hogy felhívta a figyelmemet Surányi-Unger e kérdéssel kapcsolatos Sombart-értékelésére.

¹⁶⁰ *Surányi-Unger* [1941] 577. o.

¹⁶¹ Uo. 580. o.

¹⁶² Ugyanebben a cikkben Surányi-Unger egyébként arról is beszámol, hogy milyen nagy lelkesedéssel fogadták őt 1940-ben a Berlieni Egyetemen.

¹⁶³ Sombart *Der moderne Kapitalismus* című fő műve (*Sombart* [1902–1927]) 3. kötetének megjelenésekor Surányi-Unger egy tanulmányban fejtette ki kritikai véleményét e műről. (*Surányi-Unger* [1928]). Ebben többek között megjegyzi, hogy véleménye szerint Sombart műve bizonyos részeiben egészen közel került az univerzalizmus tanaihoz, miközben Sombart inkább tagadta a Spann-féle irányzattal kapcsolatos párhuzamot.

¹⁶⁴ *Surányi-Unger* [1941] 583. o.

mögött álló szellemi erőkre és így főleg a tőkegazdasági vállalkozók alkotásaira tereli a figyelmet.”¹⁶⁵

Marxhoz hasonlóan Sombart is „következtesen és egységesen zárt rendszerként”, és Surányi-Unger szerint épp ezért tévesen mutatta be a kapitalizmust, amivel „...bár javarészt akaratlanul – folytatta Marxnak az osztályellentétek elmélyítésére irányuló tevékenységét”.¹⁶⁶

E három körülmény együttesen magyarázza Surányi-Unger szerint azt, hogy Sombart elvei nem egyeztethetők össze a korabeli német közgazdaságtan ideológiai elveivel.

„A mai Németország minden erejével a hagyományos társadalomgazdasági osztályok közötti különbségek csökkentésére törekszik. Tagadja, hogy a tőkés és a munkás között mélyreható és engesztelhetetlen érdekellentéteknek kell fennállaniuk. [...] Nyilvánvaló tehát, hogy nem üdvözölhet lelkesedéssel olyan közgazdasági tudóst, aki tetemesen járult hozzá a tőkegazdasági eszmekör és a nyomában járó gazdasági osztályellentétek elmélyítéséhez.”¹⁶⁷

Surányi-Unger még arra is kitér, hogy az azelőtt nagy tekintélynek örvendő Sombart idős korában kísérletet tett arra is, hogy a korabeli német gazdasági rendszert leíró *A német szocializmus* című könyve megírásával közelebb férközhessen az új rendszer felfogásához.¹⁶⁸ Surányi-Unger szerint ez megkésett próbálkozás volt.

„Most már hiába igyekezett azt is elismerni, hogy a gazdaság korábbi uralmát újabban a politika vezérlő szerepe váltotta fel. [...] A feszültséget, amely közte és a mai német nemzeti szocializmus vezető tényezői között fennállt, lényegesen már nem tudta enyhíteni. [...] Sombart a tőkegazdasági szellemiségnek, a kapitalizmus ideológiájának bajnoka volt. A mai német nemzeti szocializmusban a népet felemelő *gyakorlatiasság*, a gazdasági realizmus vált valóra. Ez az ellentét volt az öregedő Sombart tragédiája.”¹⁶⁹

Néhány év múlva, egy másik politika fenyegető nyomását érezve, Surányi-Unger Tivadar úgy döntött, hogy tudományos munkáját külföldre távozva folytatja. Az újabb néhány év alatt kialakult „új” rendszer pedig méltatlanul véget vetett az idős Heller Farkas és Navratil Ákos akadémiai pályájának.

¹⁶⁵ Uo. 584. o.

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ Uo. 584–585. o.

¹⁶⁸ *Sombart* [1934]. Az utókorai értékelés inkább Sombartnak a náciizmus melletti elköteleződéséért értelmezi e mű megírását, ami szerepet játszik abban, hogy egész tudományos munkássága meglehetősen mellőzötté vált.

¹⁶⁹ *Surányi-Unger* [1941] 585. o.

- ASHLEY, WILLIAM J. [1888–1893]: *An Introduction to English Economic History and Theory*. I. és II. kötet. London.
- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2000]: *Gazdaságelméleti olvasmányok 1. Alapművek, alapirányzatok*. Budapest, Aula Kiadó. További kiadás: 2002.
- BEKKER ZSUZSA [2000]: Elméleteink – olvasmányaink (Bevezető gondolatok). Megjelent: *Bekker* (szerk.) [2000] 13–23. o.
- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2001–2008]: *Magyar Közgazdasági Klasszikusok*, 1–9. kötet. Budapest, Aula Kiadó.
- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2002]: *Gazdaságelméleti olvasmányok. 2. Magyar közgazdasági gondolkodás*. Budapest, Aula Kiadó.
- BEKKER ZSUZSA (szerk.) [2003]: *Tantörténet és közgazdaságtudomány*. Budapest, Aula Kiadó.
- BEKKER ZSUZSA [2003]: Egy magyar „homo historicus” – Kautz *Geschichtéje*, a közgazdasági tudat emlékezetkihagyásai és az eszmetörténet-írás. Megjelent: *Bekker Zsuzsa* (szerk.) [2003] 67–100. o.
- BEKKER ZSUZSA [2004]: Kautz Gyula, az eszmetörténet-író. Hazai és külföldi recepció. (Zárótanulmány) Megjelent: *Kautz* [1860/2004] 583–610. o.
- BEKKER ZSUZSA–HILD MÁRTA [2002]: Közgazdaságtan a két világháború között. Megjelent: *Bekker* (szerk.) [2002] 513–541. o.
- BLANQUI, JÉRÔME-ADOLPHE [1837]: *Histoire de l'économie politique en Europe*. Párizs, Guillaumin.
- BLAUG, MARK [1996]: *Economic Theory in Retrospect*. (5. kiadás) Cambridge, Cambridge University Press.
- BLAUG, MARK [2003]: Elmélettörténetet ne! Közgazdászok vagyunk! Megjelent: *Bekker* (szerk.) [2003] 233–256. o. Fordította: Bekker Zsuzsa. Eredeti megjelenés: No History of Ideas, Please, We're Economists. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 15. 2001, No. 1. 145–164. o.
- COSSA, LUIGI [1876]: *Guida allo studio dell'economica politica*. Milano. Angol fordítás: 1880.
- CSIKÓS-NAGY BÉLA [1994]: Surányi-Unger Tivadar. Megjelent: Mátyás Antal (szerk.): *Magyar közgazdászok a két világháború között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 54–79. o.
- DÜHRING, EUGEN [1871]: *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus von ihren Anfängen bis zur Gegenwart*. Berlin, Verlag von Theobald Grieben.
- GIDE, CHARLES–RIST, CHARLES [1913]: *Geschichte der volkswirtschaftlichen Lehrmeinungen*. Jéna, Verlag von Gustav Fischer. A második kiadás alapján készült fordítás. Eredeti francia kiadás: 1909.
- GOODWIN, CRAUFURD D. [2008]: History of Economic Thought. Megjelent: Durlauf, Steven N.–Blume, Lawrence E. (szerk.): *The New Palgrave Dictionary of Economics Online*. Palgrave Macmillan.

- HARMAT ZSIGMOND–HILD MÁRTA [2002]: Kiegyezéskor és századvég. Közgazdasági elmélet – intézmények – oktatás. Megjelent: *Bekker* (szerk.) [2002] 328–348. o.
- HARMAT ZSIGMOND–HILD MÁRTA [2004]: Kislégi Nagy Dénes (1884–1984). Egy évszázadot átélő életút. Megjelent: Csetri Elek–Egyed Ákos–Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar közgazdasági gondolkodás múltjából*. II. kötet, Kolozsvár, RMKT, 163–187. o.
- HELLER, WOLFGANG [1921]: *Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie*. Lipcse, Quelle und Meyer. További kiadások: 1924, 1928, 1931.
- HELLER FARKAS [1923]: Új elméleti közgazdaságtan. Dr. Othmar Spann: *Fundament der Volkswirtschaftslehre*. Mit einem Anhang: Vom Geist der Volkswirtschaftslehre, Jéna: 1923. Könyvismertetés. *Közgazdasági Szemle*, 47. évf. évf. 850–854. o.
- HELLER, WOLFGANG [1924]: Das Fundament der Volkswirtschaftslehre. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*, Vol. 67. (122.) No. 5. 577–605. o.
- HELLER FARKAS [1926/2006]: Támadások a közgazdaságtan néhány alaptétele ellen. *Közgazdasági Szemle*, 50. évf. 253–264. o. Megjelent még: *Heller* [2006] 131–139. o.
- HELLER FARKAS [1927]: Dr. Surányi-Unger, Theo: Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts. Jéna, G, Fischer. 1927. Könyvismertetés. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 648–652. o.
- HELLER FARKAS [1928a]: Spann Othmar: Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre auf lehrhistorischer Grundlage. 16. Auflage. Lipcse, Quelle und Meyer 1926. Könyvismertetés. *Közgazdasági Szemle*, 52. évf. 59–61. o.
- HELLER, WOLFGANG [1928b]: Othmar Spann: Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre auf lehrhistorischer Grundlage. Könyvismertetés. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, Vol. 21. No. 3. 486–489. o.
- HELLER FARKAS [1934]: Surányi-Unger, Theo: *Economics in the twentieth Century. The History of its International Development*. New York Norton. Könyvismertetés. *Közgazdasági Szemle*, 58. évf. 648–652. o.
- HELLER FARKAS [1935/2006]: A gazdasági liberalizmus elmélete és bírálata. Megjelent: *Kenéz–Judik–Varga* (szerk.) [1935] 148–179. o. Megjelent még: *Heller* [2006] 235–254. o.
- HELLER FARKAS [1937/2006]: Korunk gazdasági bajai és a közgazdasági tudomány. *Értekezések a nemzetgazdaságtan és a statisztika köréből*. Új sorozat, I. k. 3. füzet. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 3–19. o. Megjelent még: *Heller* [2006] 281–291. o.
- HELLER FARKAS [1937]: *Közgazdasági Lexikon*. Budapest, Grill kiadás.
- HELLER FARKAS [1943/2001]: *A közgazdasági elmélet története*. Budapest, Gergely. Reprint kiadás: Budapest, Aula Kiadó, 2001.
- HELLER FARKAS [2006]: *Etikai tudomány-e a közgazdaságtan?* Szerkesztette és a szövegeket válogatta: Madarász Aladár, Budapest, Aula Kiadó.
- HILD MÁRTA [2002a]: Surányi-Unger Tivadar (1898–1973) Megjelent: *Bekker* (szerk.) [2002] 742–745. o.

- HILD MÁRTA [2002b]: Univerzalizmus. Megjelent: *Bekker* (szerk.) [2002] 785–789. o.
- HILD MÁRTA [2002c]: Othmar Spann (1878–1950). Megjelent: *Bekker* (szerk.) [2002] 832–834. o.
- HILD MÁRTA [2003]: Surányi-Unger Tivadar gazdaságfilozófiai és elmélettörténeti koncepciója. Megjelent: *Bekker* (szerk.) [2003] 141–170. o.
- HORVÁTH RÓBERT [1993]: Surányi-Unger Tivadar statisztikai munkássága. *Statisztikai Szemle*, 71. évf. 12. sz. 1002–1010. o.
- INGRAM, JOHN, K. [1888]: *A History of Political Economy*. Edinburgh.
- KARG NORBERT [1928]: A neo-romantikus irányzat és Spann univerzalizmusa a közgazdaságtanban. *Közgazdasági Szemle*, 52. évf. 123–134. o.
- KAUTZ, JULIUS [1860] *Die Geschichtliche Entwicklung der Nationalökonomie und ihrer Literatur*. Bécs, Gerold. Első magyar kiadás: Kautz [1860/2004].
- KAUTZ GYULA [1860/2004] *A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése*. Eredeti német kiadás: Kautz [1860]. Fordította: Bródy András, Frenkel Gergely, Hild Márta, Horváth László. Budapest, Aula Kiadó.
- KAUTZ GYULA [1868/1987]: *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon*. Pest, Heckenast. Reprint kiadás: Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987.
- KENÉZ BÉLA–JUDIK JÓZSEF–VARGA ISTVÁN (szerk.) [1935]: *Ünnepi dolgozatok Navratil Ákos születésének 60-ik és egyetemi tanári kinevezésének 30-ik évfordulója alkalmából*. Budapest, Gergely R. könyvkereskedés.
- KEYNES, JOHN MAYNARD [1936/1965]: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Fordította: Erdős Péter. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Eredeti megjelenés: 1936.
- [KISLÉGI] NAGY DÉNES [1926]: Filozófia a közgazdaságtanban. *Közgazdasági Szemle*, 50. évf. 458–472. o.
- KISLÉGI NAGY DÉNES [1931]: Spann Othmar: *Die Krisis in der Volkswirtschaftslehre*. 1930. Könyvismertetés. *Közgazdasági Szemle*, 55. évf. 814–815. o.
- K[ISLÉGI] NAGY DÉNES [1932]: Surányi-Unger Theo: *Geschichte der Wirtschaftsphilosophie*. 1931. Könyvismertetés. *Közgazdasági Szemle*, 56. évf. 141–142. o.
- K[ISLÉGI] NAGY DÉNES [1933]: A gazdasági individualizmus válsága. *Közgazdasági Szemle*, 57. évf. 249–256. o.
- KISLÉGI NAGY DÉNES [1938]: *Univerzalizmus*. Közgazdasági Könyvtár 21. kötet, Budapest, Gergely.
- KISLÉGI NAGY DÉNES [1942]: Surányi-Unger, Theo: *Weltwirtschaft und Wehrwirtschaft*. Jéna, G. Fischer, 1942. Könyvismertetés. *Közgazdasági Szemle*, 65. évf. 593–604. o.
- KOVÁCS GYÖRGY [2017]: A gazdasági szabadság kérdése a két világháború közötti magyar közgazdasági gondolkodásban és a szegedi egyetem nemzetgazdasági Tanulmányok *Bekker Zsuzsa emlékére*. Pécs, Kronosz Kiadó, 81–106. o.

- KUHN, THOMAS [1984]: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Fordította: Bíró Dániel. Budapest, Gondolat. Eredeti megjelenés éve: 1962. További magyar kiadás: 2000, Budapest, Osiris Kiadó.
- LAKY DEZSŐ–SURÁNYI-UNGER THEO (szerk.) [1937]: *Ünnepi dolgozatok Balás Károly és Heller Farkas születésének 60. évfordulója alkalmából*. Budapest, Gergely kiadás.
- MCCULLOCH, JOHN R. [1845]: *The Literature of Political Economy*. London.
- MADARÁSZ ALADÁR [1998]: Kautz Gyula és a (német) történeti iskola. Megjelent: Temesi József (szerk.): *Jubileumi tudományos ülészak*. Október 1–3. 1. kötet, BKE, Budapest, Aula Kiadó, 450–461. o.
- MADARÁSZ ALADÁR [2000]: Előszó. Megjelent: Madarász Aladár (szerk.): *Közgazdaságtani eszmetörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 7–25. o.
- MADARÁSZ ALADÁR [2002]: A német történeti iskola. Megjelent: Bekker (szerk.) [2002]: 768–777. o.
- MADARÁSZ ALADÁR [2006]: Bevezető Heller Farkas válogatott tanulmányaihoz. Megjelent: Heller [2006] 7–17. o.
- MEYER, DIETMAR [1994]: Surányi-Unger Tivadar a gazdasági növekedésről. Megjelent: Halász Géza–Mihalik István (szerk.): *Ünnepi dolgozatok Mátyás Antal tanszékvezetői kinevezésének 40. évfordulójára*. Budapest, Aula Kiadó, 107–118. o.
- MITSCHERLICH, WALDEMAR [1927]: Besprechungen. Freyer, Hans: Die Bewertung der Wirtschaft im philosophischen Denken des neunzehnten Jahrhunderts. Lipcse. 1921. und Surányi-Unger: Philosophie in der Volkswirtschaftslehre. (Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre) Band I. Jéna. 1923. (könyvismertetések) *Schmollers Jahrbuch*, Jahrgang 51, 135–136. o.
- MORGENSTERN, OSCAR [1927]: Die Entwicklung der Theoretischen Volkswirtschaftslehre im Ersten Viertel des 20. Jahrhunderts. By Theo Suranyi. Unger. (Jéna: Gustav Fischer. 1927.) Review. *The American Economic Review*, Vol. 17. No. 4. 682–683. o.
- MÜLLER, REINHARD (2015): Othmar Spann und der »Spannkreis«. Graz, <http://agso.uni-graz.at/spannkreis>.
- NAV RATIL ÁKOS [1917/2007]: Új szempontok a közgazdaságtanban. *Közgazdasági Szemle*, 41. évf. 58. köt. 467–485. o. Megjelent még: *Navratil* [2007] 161–176. o.
- NAV RATIL ÁKOS [1927/2007]: Közgazdaságtan és filozófia. *Közgazdasági Szemle*, 51. évf. 70. köt. 305–323. o. Megjelent még: *Navratil* [2007] 191–205. o.
- NAV RATIL ÁKOS [1933/1944]: *Közgazdaságtan*. I. köt. Budapest, Gergely R. . 2. kiadás: 1936, 3. kiadás: 1944.
- NAV RATIL ÁKOS [1934/2007]: Közgazdaságtan és gazdasági politika. *Közgazdasági Szemle*, 58. évf. 77. köt. 1–21. o. Megjelent még: *Navratil* [2007] 241–257. o.
- NAV RATIL ÁKOS [2007]: *Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban*. Szerkesztette és a szövegeket válogatta: Hild Márta, Budapest, Aula Kiadó.
- ONCKEN, AUGUST [1902]: *Geschichte der Nationalökonomie*. 1. Die Zeit vor Adam Smith. Lipcse.

- OROSZI SÁNDOR [2003]: Heller Farkas: A közgazdasági elmélet története. Megjelent: *Bekker* (szerk.) [2003] 171–192. o.
- ROBBINS, LIONEL [1932]: *An Essay on The Nature and Significance of Economics Science*. London, Macmillan.
- ROSCHER, WILHELM G. F. [1851]: *Geschichte der englischen Volkswirtschaftslehre*. Lipcse, Weidmannsche Buchhandlung.
- ROSCHER, WILHELM G. F. [1874]: *Geschichte der Nationalökonomie in Deutschland*. München.
- SCHAMS, EWALD [1931]: Die Anfänge lehrgeschichtlicher Betrachtungsweise in der Nationalökonomie. *Zeitschrift für Nationalökonomie*, Vol. III. No.1. 47–61. o.
- SCHMOLLER, GUSTAV VON [1911]: *Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode*. Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Jéna, Verlag von Gustav Fischer. 426–501. o.
- SCHUMPETER, JOSEPH A. [1914]: *Epochen der Dogmen- und Methodengeschichte*. Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr.
- SCHUMPETER, JOSEPH A. [1954/1997]: *History of Economic Analysis*. London, Routledge.
- SOMBART, WERNER [1902–1927]: *Der moderne Kapitalismus*. Lipcse, Duncker und Humblot.
- SOMBART, WERNER [1934]: *Deutscher Sozialismus*. Berlin–Charlottenburg, Buchholz und Weisswange.
- SPANN, OTHMAR [1911]: *Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre*. Lipcse, Verlag von Quelle Meyer. 24. kiadás: 1936, angol nyelvű kiadások: 1929, 1930, 2011, 2012, 2013.
- SPANN, OTHMAR [1918]: *Fundament der Volkswirtschaftslehre*. Jéna, Verlag von Gustav Fisher. További kiadások: 1921, 1923, 1928.
- SPANN, OTHMAR [1967–1974]: *Gesamtausgabe*. Szerkesztette: W. Heinrich és szerkesztőtársai, 21 vols. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- SPANN, OTHMAR [2010]: A gazdaság átka és áldása a különböző közgazdasági tanok megítélése szerint. *Ars Naturæ*, 1. évf. 1–2. sz. http://arsnaturae.hu/folyoirat_1_2/spann_gazdasag.
- SPANN, OTHMAR [2011]: A társadalmi igazságosságról az univerzalizmus fényében. *Ars Naturæ*, 2. évf. 3–4. sz. http://arsnaturae.hu/folyoirat_3-4/spann_tarsadalmi_igazsagosság.
- SURÁNYI-UNGER, THEO [1922]: *Die Dogmengeschichte der Nationalökonomie als selbständige Wissenschaft*. Budapest, Verlag "Internationaler Donau Lyod".
- SURÁNYI-UNGER, THEO [1923]: *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre*. (Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre) I. Band. Jéna, Verlag von Gustav Fischer.
- SURÁNYI-UNGER TIVADAR [1924]: A célkitűzés problémája a gazdaságpolitikában különös tekintettel a kereskedelmi politikára. *Közgazdasági Szemle*, 48. évf. 227–264, 376–408. o.
- SURÁNYI-UNGER, THEO [1926a]: *Philosophie in der Volkswirtschaftslehre*. (Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre) II. Band. Jéna, Verlag von Gustav Fischer.

- SURÁNYI-UNGER TIVADAR [1926b]: Az újabb közgazdasági elméletek bölcséleti alapja-
iról. *Közgazdasági Szemle*, 50. évf. 736–758. o.
- SURÁNYI-UNGER TIVADAR [1927a]: *A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései*. Budapest,
Grill Kiadó.
- SURÁNYI-UNGER, THEO [1927b]: *Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im
ersten Viertel des 20. Jahrhunderts*. Jéna, Verlag von Gustav Fischer. [Angol nyelvű
kiadások: 1931 (New York), 1932 (London), utóbbi reprintje: 2003, 2010, 2013,
japán kiadás: Kioto, 1934, kínai kiadás: Sanghaj, 1936.]
- SURÁNYI-UNGER TIVADAR [1927c]: Statisztika és közgazdaságtan. *Közgazdasági Szemle*,
51. évf. 177–195. o.
- SURÁNYI-UNGER, THEO [1927d]: Spann, Othmar: Die Haupttheorien der Volkswirt-
schaftslehre auf lehrgeschichtlicher Grundlag. 16. neubearbeitete Auflage. Lip-
cse 1926. *Schmollers Jahrbuch*, Jahrgang 51. Heft 2. München. 151–154. o.
- SURÁNYI-UNGER, THEO [1928]: Die Wirtschaftstheorie bei Sombart. *Jahrbücher für
Nationalökonomie und Statistik*. 128. kötet, 161–180. o.
- SURÁNYI-UNGER, THEO [1931a]: *Economics in the twentieth Century. The History of its Inter-
national Development*. Szerkesztette: Seligman, E. R. A., fordította: Moulton, N. D.
New York, W. W. Norton & Company, Inc. (Eredeti német kiadás: *Surányi-Unger
Theo* [1927b]. További angol nyelvű kiadás: London, George Allen & Unwin, 1932.
Ennek reprintjei: *Economics. History of Economic Thought*, 19. kötet, London–New
York, Routledge Library Editions –Routledge, 2003, 2010, eBook 2013.)
- SURÁNYI-UNGER, THEO [1931b]: *Geschichte der Wirtschaftsphilosophie*. Berlin, Junker und
Dünnhaupt Verlag.
- SURÁNYI-UNGER TIVADAR [1934]: Szabad és kötött gazdaság. *Közgazdasági Szemle*, 58.
évf. 429–444. o.
- SURÁNYI-UNGER TIVADAR [1941]: A tőkegazdasági eszmék válsága. *Közgazdasági Szemle*,
64. évf. 577–589. o.
- SURÁNYI-UNGER, THEO [1942]: *Weltwirtschaft und Wehrwirtschaft*. Sechs Vorträge gehal-
ten an der Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin im Februar und März 1940.
Jéna, Verlag von Gustav Fischer.
- SURÁNYI-UNGER TIVADAR [1943]: *Gazdaságfilozófia*. Budapest. Különlenyomat az Athe-
naeum XXIX. évf. 3. és 4. füzetéből.
- SURÁNYI-UNGER, THEO [1967]: *Wirtschaftsphilosophie des 20. Jahrhunderts*. Stuttgart, Gustav
Fischer Verlag. Angol kiadás: 1972, Northern Illinois University Press.